

# ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

## TYCHO VON WILAMOWITZ KAI GOETHE

Δεκαπέντε χρόνια μετά την έκδοση του βιβλίου του Tycho von Wilamowitz για τη δραματική τεχνική του Σοφοκλή (Βερολίνο 1917) ὁ W. Schadewaldt<sup>1</sup>, βιβλιοκρίνοντας τὴ μελέτη τοῦ E. Howald για τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ τραγωδία (Μόναχο-Βερολίνο 1930)—μελέτη πού ὀφείλει πολλὰ στις πρωτοποριακὲς ἀπόψεις τοῦ νεαροῦ Wilamowitz<sup>2</sup>—, τόνιζε μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση τὴν ἀξία τοῦ ἡμιτελοῦς ἔργου τοῦ γιοῦ Wilamowitz για τὴν κατανόηση τῆς σοφοκλείας δραματοουργίας καθὼς καὶ τὴ σημαντικὴ θέση του στὴν ἱστορία τῆς κλασικῆς φιλολογίας. Τὸ ἐνδιαφέρον για τὸ βιβλίο αὐτὸ ἀναζωπυρώθηκε μὲ τρόπο ἐντυπωσιακὸ στὰ τελευταῖα χρόνια: Ὁ Eduard Fraenkel, κοντὰ στὸ τέλος τῆς ζωῆς του, ἐτοίμαζε τὴν εἰσαγωγὴ για μιὰ ἀνατύπωση τοῦ βιβλίου, μισὸν αἰῶνα μετὰ τὴν πρώτη ἐμφάνισή του, ὅπου θὰ ἐπιχειροῦσε νὰ δείξει τὴ χρησιμότητα καὶ ἐπικαιρότητα τῆς μελέτης παρὰ τις ἐντυπωσιακὲς προσόδους τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης στὸν τομέα τοῦ ἀρχαίου δράματος<sup>3</sup>, ἐνῶ ὁ R. D. Dawe ἐφάρμοσε συνειδητὰ τὴ μέθοδο τοῦ Tycho v. Wilamowitz στὸ ἔργο τοῦ Αἰσχύλου<sup>4</sup>.

Σὲ τί συνίσταται ὅμως τὸ ρηξικέλευθο στοιχεῖο πού εἰσηγεῖται αὐτὸ τὸ

1. *Gnomon* 8(1932) 1-13 (= *Hellas und Hesperien*<sup>2</sup>, σσ. 237-248), κυρίως σσ. 1-2.

2. Τὶς θέσεις τοῦ Howald προωθοῦν καὶ ἐξειδικεύουν οἱ διατριβὲς τῶν μαθητῶν του. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρω: W. Helg, *Das Chorlied der griechischen Tragödie in seinem Verhältnis zur Handlung*, Winterthur 1950, εἰδικότερα σ. 8 καὶ E. Bächli, *Die künstlerische Funktion von Orakelsprüchen, Weissagungen, Träumen usw. in der griechischen Tragödie*, Winterthur 1954, εἰδικότερα σ. 9.

3. Βλ. σ. 164 σημ. 1.

4. Inconsistency of plot and character in Aeschylus, *PCPhS* 189 (1963) 21-62, γερμανικὴ μετάφραση στὸ *Wege zu Aischylos* (ἐκδ. H. Hommel) I, Darmstadt 1974, σσ. 175-250. Βλ. εἰδικότερα σ. 177 μὲ τὴ σημείωση 2, ὅπου ἐπιχειρεῖται ἀνασκευὴ τῶν ἀντιρρήσεων τῆς νεότερης ἔρευνας σχετικὰ μὲ τὴ μέθοδο τοῦ Wilamowitz. Πραγματικά, ἡ μέθοδος αὐτὴ προκάλεσε ἀρκετὲς ἀντιδράσεις. Συγκεκριμένα ἀναφέρω: J. C. Kamerbeek, *Studien over Sophocles*, Ἄμστερνταμ 1934· T. B. L. Webster, *An Introduction to Sophocles*, Λονδίνο 1969<sup>2</sup> (Ἰόξφορδη 1936)· C. H. Whitman, *Sophocles*, Cambridge Mass. 1951· B. M. W. Knox, *The heroic temper*, Berkeley-Los Angeles 1964· A. Lesky, *Die tragische Dichtung der Hellenen*, Γοττίγγη 1972<sup>3</sup>. Για τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἴδιας μεθόδου στὸ εὐριπιδικὸ ἔργο βλ. W. Zürcher, *Die Darstellung des Menschen im Drama des Euripides*, Βασιλεία 1947.

πολύκροτο βιβλίο; Ἐδῶ δὲν μπορεῖ νὰ γίνεῖ —ἄλλωστε δὲν εἶναι ἀναγκαῖο μετὰ τὸ ἐκτενὲς καὶ διαφωτιστικὸ ἄρθρο τοῦ Lloyd-Jones<sup>1</sup>— μιὰ ἐξαντλητικὴ παρουσίαση τῶν ἐπιμέρους ἀπόψεων τοῦ βιβλίου. Ἄρκει νὰ προβληθεῖ ἡ βασικὴ του θέση, ἡ ὁποία ἔρχεται σὲ ριζικὴ ἀντίθεση μὲ τις ἀπαιτήσεις τῶν φιλολόγων γιὰ ψυχολογικὴ συνέπεια τῶν δραματικῶν χαρακτήρων κατὰ τὸν τρόπο τοῦ σύγχρονου σκανδιναβικοῦ θεάτρου<sup>2</sup>. Κατὰ τὸν Wilamowitz ὁ Σοφοκλῆς δίνει ἀπόλυτη προτεραιότητα —ὅπως καὶ ἡ ἀριστοτελικὴ *Ποιητικὴ*<sup>3</sup>— στὴν πλοκὴ καὶ ὄχι στὸν χαρακτήρα τοῦ ἥρωα. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι, ἂν κριθεῖ ἀπαραίτητο, ἡ ψυχολογικὴ συνέπεια ἐνὸς χαρακτήρα θυσιάζεται στὶς ἀνάγκες τῆς πλοκῆς, ποῦ βασικὸς στόχος τῆς εἶναι ἡ δραστικὴ ἐπενέργεια πάνω στὸν συναισθηματικὸ κόσμο τοῦ θεατῆ. Οἱ ἐνδεχόμενες ἀντιφάσεις ὡς πρὸς τὰ λεγόμενα ἐνὸς προσώπου, τὶς ὁποῖες ἐντοπίζει ὁ προσεκτικὸς ἀναγνώστης ποῦ διαθέτει τὴ δυνατότητα νὰ διακόπτει κατὰ βούληση τὴν ἀνάγνωση καὶ νὰ ἐπιστρέφει σὲ προηγούμενες σελίδες, δικαιολογοῦνται ἀπόλυτα, ἂν σκεφτοῦμε ὅτι τὸ θεατρικὸ ἔργο προορίζεται γιὰ σκηνικὴ παρουσίαση καὶ ὅτι ὁ θεατῆς δὲν ἔχει τὴ χρονικὴ ἄνεση καὶ τὴν ψυχικὴ διάθεση, κάτω ἀπὸ τὴ συντριπτικὴ ἐντύπωση καὶ τὴν ἀπορροφητικὴ δύναμη τῆς θεατρικῆς εἰκόνας, νὰ διαπιστώσει, προβαίνοντας στὶς ἀπαραίτητες συγκρίσεις καὶ τοὺς ἀπαιτούμενους συλλογισμοὺς, κατὰ πόσο ἡ στάση ἐνὸς προσώπου εἶναι συνεπὴς μὲ τὴ συμπεριφορὰ του ὡς ἐκείνη τὴ στιγμή.

Αὐτὲς οἱ γενικὲς ἀπόψεις ποῦ ἀντιδροῦν σὲ μιὰ ὀρθολογικὴ σκιαγράφηση χαρακτήρων, ὑποστηρίζοντας ἀφενὸς ὅτι στόχος τοῦ θεατρικοῦ συγγραφέα εἶναι ἡ κατὰ τὸ δυνατόν μεγαλύτερη δραστικότητα μιᾶς μεμονωμένης σκηνῆς<sup>4</sup>, ἀκόμη καὶ μὲ θυσία τῆς ψυχολογικῆς ἐνότητος, καὶ ἀφετέρου ὅτι ὁ θεατῆς, σὲ

1. Βλ. H. Lloyd-Jones, Tycho von Wilamowitz-Moellendorff on the dramatic technique of Sophocles, *CQ* 22(1972) 214-228, ἐιδικότερα σ. 214. Μιὰ συνοπτικὴ παρουσίαση τῆς θεωρίας τοῦ T. v. Wilamowitz μὲ ἀφορμὴ τὴν *Ἀντιγόνη* τοῦ Σοφοκλῆ προσφέρει ἡ Ο. Κομνηνοῦ-Κακριδῆ στὴ μελέτη τῆς «Τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου στὸν Σοφοκλῆ», *Ὀμιλίες καὶ ἄρθρα*, Ἀθῆνα 1976, σσ. 111-135, ἐιδικότερα σσ. 118-123 (πρῶτη δημοσίευση: *Δελτίον Λειτουργῶν Μέσης Ἐκπαιδεύσεως* 11, 1936). Τὸ βιβλίο τοῦ Wilamowitz ἀνατυπώθηκε πανομοιότυπα ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸ οἶκο Weidmann τὸ 1969 καί, γιὰ δευτέρη φορά, τὸ 1977.

2. Βλ. σχετικὰ W. M. Calder III, The Riddle of Wilamowitz's Phaedrabil, *GRBS* 20 (1979) 219-236 καὶ H. Steiger, Euripides, ein antiker Ibsen?, *Philologus* 80 (1925) 113-135.

3. 1450 α 20 κ.έ.

4. Πρβ. Wilamowitz, ὁ.π., σ. 43: Über das, was der Dichter gibt, worauf seine Darstellung hinführt, geht man mit solchen psychologischen Erwägungen und Konstruktionen weit hinaus, vergisst völlig die Wirkung der Aufführung auf den Zuschauer...

αντίθεση με τὸν ἀναγνώστη, ἀδυνατεῖ νὰ ἐλέγξει τὴν ἀσυνέπεια<sup>1</sup>, ἀνάγονται, ἰδιαίτερα στὸν γερμανικὸ χῶρο, σὲ σκέψεις τοῦ Goethe. Ὁ Wilamowitz ἀναφέρει στὸ βιβλίον του εὐκαιριακὰ γινῶμες τοῦ μεγάλου γερμανοῦ λογοτέχνη<sup>2</sup>. Ὡστόσο μιὰ συνομιλία τοῦ Goethe μετὰ τὸν Eckermann τὴν Τετάρτη 18 Ἀπριλίου 1827 δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀποτελέσει τὸ ἀποφασιστικὸ ἀφετηριακὸ ἐρέθισμα γιὰ τὴ διατύπωση τῆς θεωρίας τοῦ Wilamowitz. Παραθέτω τὸ σχετικὸ κείμενο<sup>3</sup>:

Shakespeare lässt den Makbeth diese Worte<sup>4</sup> keineswegs sagen, um damit die Jugend der Lady zu beweisen; sondern diese Worte... sind bloss rhetorischer Zwecke wegen da und wollen weiter nichts beweisen, als dass der Dichter seine Personen jedesmal das reden lässt, was eben an *dieser Stelle* gehörig, wirksam und gut ist, ohne sich viel und ängstlich zu bekümmern und zu kalkulieren, ob diese Worte vielleicht mit einer anderen Stelle in scheinbaren Widerspruch geraten möchten.

Überhaupt hat Shakespeare bei seinen Stücken schwerlich daran gedacht, dass sie als gedruckte Buchstaben vorliegen würden, die man überzählen und gegeneinander vergleichen und berechnen möchte; vielmehr hatte er die Bühne vor Augen, als er schrieb; er sah seine Stücke als ein Bewegliches, Lebendiges an, das von den Brettern herab den Augen und Ohren rasch vorüberfließen würde, das man nicht festhalten und im einzelnen bekritteln könnte, und wobei es bloss darauf ankam, immer nur im gegenwärtigen Moment wirksam und bedeutend zu sein.

Ἡ πιθανότητα νὰ ξεκίνησε ὁ Wilamowitz ἀπὸ αὐτὴν τὴν περικοπὴ ἀργίζει τὰ ὅρια τῆς βεβαιότητος, ἀν σκεφτοῦμε ὅτι ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρεται σὲ μιὰ συνομιλία τοῦ Goethe μετὰ τὸν Eckermann τὴν Τετάρτη 28 Μαρτίου 1827<sup>5</sup>, δηλαδή τρεῖς ἐβδομάδες (ἢ ἕξι τυπωμένες σελίδες τῆς ἔκδοσης Tempel Klassiker) πρὶν ἀπὸ τὴ διατύπωση τῶν ἀπόψεων ποὺ παραθέσαμε παραπάνω

1. Πρβ. Wilamowitz, ὁ.π., σ. 193 σημ. 1: Darin zeigt sich eben, dass auf solche Konstruktionen nur der hinterher das Ganze analysierende Leser verfallen kann. Βλ. καὶ A. Lesky, Eteokles in den Sieben gegen Theben, *WS* 74(1961)5-17 (= *Gesammelte Schriften*, Βέρνη 1966, σσ. 264-274 = *Wege zu Aischylos II*, ὁ.π., σσ. 23-37), ἰδιαίτερα σσ. 8-9, ποὺ ὁ Dawe, ὁ.π., σ. 202, παραθέτει ἐπιδοκιμαστικά.

2. Βλ. π.χ. ὁ.π., σσ. 40 καὶ 69.

3. J. P. Eckermann, *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens*, Wiesbaden χ.χ. (Tempel Klassiker, ἐκδ. P. Stapf), σσ. 636-644, ἐδῶ σ. 644.

4. Ἀναφέρεται στὰ λόγια τοῦ Μάκβεθ: «Γέννα μόνον ἀγόρια» (πράξη Α' σκηνὴ 7), ποὺ ὁ Goethe παρέθεσε στὴ σ. 643.

5. Ἀπὸ παραδρομὴ ὁ Wilamowitz, ὁ.π., σ. 48 σημ. 1 παραπέμπει στὴ συνομιλία τῆς 21.3.1827. Γιὰ τὴ συνομιλία τῆς 28.3.1827 βλ. Eckermann, ὁ.π., σσ. 619-630, εἰδικότερα σσ. 625-626. Ὁ Goethe ἀπέδιδε ἰδιαίτερη σημασία στὴ Wirkung, ὅπως γίνεται

νω. Ἀφορμὴ αὐτῆς τῆς συνομιλίας στάθηκε τὸ βιβλίο τοῦ Hermann Friedrich Wilhelm Hinrichs (1794-1861) γιὰ τὴ φύση τῆς ἀρχαίας τραγωδίας ποὺ δημοσιεύθηκε τὸ 1827 καὶ ποὺ βασιζόταν κυρίως σὲ παραδείγματα ἀπὸ τὸν Σοφοκλῆ. Ἡ συνομιλία αὐτὴ παρατίθεται ἀπὸ τὸν Wilamowitz καὶ τὴ νεότερη φιλολογικὴ ἔρευνα<sup>1</sup> γιὰ τὴ θερμὴ εὐχὴ τοῦ Goethe νὰ βρισκόταν ἕνας ἔγκυρος μελετητῆς ποὺ θὰ ἀποδείκνυε μὲ βέβαια ἐπιχειρήματα ὅτι ὁ διαβόητος συλλογισμὸς τῆς Ἀντιγόνης στὴν ὁμώνυμη τραγωδία τοῦ Σοφοκλῆ (904-920) σχετικὰ μὲ τὴν προτεραιότητα καὶ τὴν ἀξία ποὺ ἔχει ὁ νεκρὸς ἀδελφός της σὲ σύγκριση μὲ ἄλλα συγγενικὰ πρόσωπα εἶναι ἐμβόλιμος. Καὶ ἐδῶ γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότητά ποὺ ἐπιδιώκει ὁ ποιητῆς παριστάνοντας καταστάσεις ποὺ προκαλοῦν τὴ συναισθηματικὴ συμμετοχὴ τοῦ κοινοῦ, ἀλλὰ δὲ συναντοῦμε ἀκόμη καμιά ρητὴ ἀναφορὰ στὶς ἀντιφάσεις μὲ τίς ὁποῖες ἐξαγοράζεται αὐτὴ ἡ δραστηκότητά<sup>2</sup>.

Θεσσαλονίκη, Πανεπιστήμιο

ΔΑΝ. Ι. ΙΑΚΩΒ

φανερὸ καὶ ἀπὸ τὸ ἀκόλουθο παράθεμα, *Englisches Schauspiel in Paris, Schriften zu Literatur und Theater*, Στουτγάρδη χ.χ. (ἐκδ. Gotta, τόμ. 15), σ. 629: Um die Wesenheit des Dichters und seiner Dichtung... kümmern sie sich nicht, sie achten auf die Wirkung, worauf denn doch eigentlich alles ankommt. Μιὰ συγκέντρωση καὶ ἐκτίμηση τῶν διάσπαρτων θεωρητικῶν ἀπόψεων τοῦ Goethe γιὰ τὴν τραγωδία ἐπιχειρεῖ ὁ J. Müller στὴ μελέτη τοῦ Goethes Dramentheorie ποὺ δημοσιεύθηκε στὸν πρῶτο τόμο τοῦ δίτομου συλλογικοῦ ἔργου *Deutsche Dramentheorien* (ἐκδ. R. Grimm), Φραγκφούρτη 1973, σσ. 167-213· βλ. ἰδιαιτέρως τὸ ὄγδοο κεφάλαιο «Publikumswirkung», ὁ.π., σσ. 210-213.

1. Σχετικὰ βλ. D. A. Hester, *Sophocles the unphilosophical. A study in the Antigone, Mnemosyne* 24(1971)11-59, ἰδιαιτέρως τὸ βιβλιογραφικὸ παράρτημα D, σσ. 55-58.

2. Ἐνῶ οἱ ἐργασίες γιὰ τὴ σχέση τοῦ Goethe μὲ τὴν ἀρχαιότητα εἶναι ἀρκετὲς καὶ ἀξιόλογες (βλ. πρῶτα τὴ βιβλιογραφία ποὺ παραθέτει ὁ U. Petersen στὴ μονογραφία τοῦ *Goethe und Euripides*, Χαϊδελβέργη 1974), ἡ βιβλιογραφία γιὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ Goethe στὴν κλασικὴ φιλολογία εἶναι ἐλλιπής. Μιὰ σύγκριση τοῦ βιβλίου τοῦ B. Snell, *Die Entdeckung des Geistes*, Γοττίνγη 1975<sup>4</sup> μὲ τὰ *Maximen und Reflexionen* τοῦ Goethe θὰ ἀποκάλυπτε π.χ. τὴν ἔκταση τῆς ὀφειλῆς τοῦ γερμανοῦ φιλολόγου στὸν μεγάλο πρόγονό του.

## ΕΛΥΤΗΣ ΚΑΙ HÖLDERLIN: ΜΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ

Στό ποίημα «Θεοκτίστη» ὁ Έλύτης παραθέτει ἐπιδοκιμαστικά τὰ ἀκόλουθα λόγια τοῦ Ὑπερίωνα<sup>1</sup>:

Ὡστε λὲς δίκαιο θὰ ᾗε ὁ Ὑπερίων πού μιλοῦσε  
 «γι' ἄλλες μνημεις εὐγενέστερων καιρῶν» καὶ προσέθετε  
 «μᾶς ὑπολείπεται πολλή καὶ ὠραία δουλειὰ ὅσο  
 ν' ἀγρεύσωμε τὸ Μεγαλεῖο».

Ὁ ποιητὴς εἰδοποιεῖ διπλὰ τὸν ἀναγνώστη του ὅτι στοὺς στίχους αὐτοὺς ὑπόκειται κάποιο παράθεμα ἀπὸ τὸν Hölderlin: ἀναφέρει ὡς ὁμιλητὴ τὸν Ὑπερίωνα, τὸν γνωστὸ ἥρωα τοῦ ὁμώνυμου ἑλληνολατρικοῦ μυθιστορήματος τοῦ γερμανοῦ ποιητῆ, καὶ χρησιμοποιεῖ, ὅπως τὸ συνηθίζει καὶ σὲ ἄλλα ποιήματά του (πρβ. π.χ. τὴ συλλογὴ *Τὰ ἑτεροθαλή*), εἰσαγωγικά, γιὰ νὰ δηλώσει τὰ ὅρια τοῦ παραθέματός του. Μάταια, ὡστόσο, θὰ ἀναζητήσῃ κανεὶς στὸ μυθιστόρημα πού προαναφέρθηκε τὰ παραπάνω λόγια. Πρόκειται γιὰ δύο παραθέματα ἀπὸ τὴν ἑβδομὴ καὶ ἔνατη ἐλεγεία μιᾶς εὐρύτερης ποιητικῆς σύνθεσης τοῦ Hölderlin πού φέρει τὸν τίτλο *Menons Klagen um Diotima*. Παραθέτω τὸ σχετικὸ γερμανικὸ κείμενο<sup>2</sup> (οἱ ἀντίστοιχες ἀναφορὲς σημειώνονται μὲ πλάγια τυπογραφικὰ στοιχεῖα):

- α) Siehe! Weinen vor dir, und klagen muss ich, wenn schon noch  
*Denkend edlerer Zeit*, dessen die Seele sich schämt.  
 β) *Grosses zu finden, ist viel, ist viel noch übrig.*

Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ Έλύτης δὲ μεταφράζει κατευθεῖαν ἀπὸ τὸ πρωτότυπο, ἀλλὰ υἱοθετεῖ τὴν ἀπόδοση τοῦ Τ. Κ. Παπατσώνη<sup>3</sup> καὶ προσθέτει

1. *Τὸ φωτόδεντρο καὶ ἡ δέκατη τέταρτη ὁμορφιά*, Ἀθήνα 1974 (Ἰκαρος), σ. 63.
2. F. Beissner-J. Schmidt (ἐκδ.), *Hölderlin Werke und Briefe*, Φραγκφούρτη 1969 (Insel), I σ. 105 (ἐφεξῆς: *Hölderlin*).
3. *Friedrich Hölderlin (1770-1843-1970)*, Ἀθήνα 1970, σσ. 41 καὶ 43 ἀντιστοίχως (= *Ὁ Τετραπέρατος κόσμος Α'*, Ἀθήνα 1966, σσ. 441 καὶ 442· πρώτη δημοσίευση: *Νέα Ἔστια* 30, 1941, 854-857). Ὁ ποιητὴς ἀναφέρει τὸν Παπατσώνη ἀρκετὲς φορὲς στὰ *Ἀνοιχτὰ Χαρτιά*, Ἀθήνα 1974 (σσ. 295, 309, 319, 337, 338, 398, 404, 411, 412). Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἐξῆς μαρτυρία τοῦ Έλύτη γιὰ τὴν ποιητικὴ παραγωγή τοῦ παλαιότερου ὁμοτέχνου του (σ. 295): «Μαθητὴς ἀκόμη, ἄνοιγα, θυμᾶμαι, κάθε καινούργιο τεῦχος τῆς «Πρωτοπορίας»... μὲ τὴν κρυφὴ προσδοκία νὰ πέσω σὲ νέα ποιήματά του. Τίς «Ἰκέτιδες», τοὺς «Περιηγητὲς στὴ Λειτουργία», τὸ «Πλοῖα καὶ ἄλλα» καὶ τὸ περίφημο ἐκεῖνο «If only» πού τὸ ᾗχα μάθει ἀπ' ἐξω». Γιὰ τὸ μεταφραστικὸ ἔργο τοῦ Παπατσώνη βλ. τὸ ὁμότιτλο ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λαζανᾶ στὴ *Νέα Ἔστια* 100 (1976) 1502-1510. Γιὰ τίς ἑλληνικὲς μεταφράσεις ἔργων τοῦ Hölderlin βλ. Α. Μυγδάλη, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία Φοίντιγ Χέλντερλιν*, Θεσσαλονίκη 1977.

στο παράθεμα τīs λέξεις «γι' άλλες», για να προσαρμόσει τόν στίχο τοῦ Hölderlin στīs ανάγκες τοῦ δικοῦ του ποιήματος. Ἡ ἐκ πρώτης ὄψεως παραπλανητικὴ παραπομπὴ τοῦ ποιητῆ στοῦ μυθιστόρημα τοῦ γερμανοῦ ὁμοτέχνου του μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἱκανοποιητικῶς, ἂν σκεφτοῦμε ὅτι ὁ Ἑλύτης ἀποκαλεῖ τὸν Hölderlin μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωα τοῦ γνωστότερου καὶ ἀντιπροσωπευτικότερου ἔργου του. Μιὰ τέτοια ὀνοματοθεσία δὲ μᾶς ἐκπλήσσει καθόλου, ἂν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι στοῦ ποίημα «Λόγος περὶ κάλλους»<sup>1</sup> ὁ Ἑλύτης παραθέτει ἕνα ἀπόσπασμα ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Hölderlin πρὸς τὸν φίλο του Neuffer<sup>2</sup> καὶ καλύπτει τὸ ὄνομα τοῦ ἀποστολέα της πίσω ἀπὸ τὴν περίφραση «Αὐτὸς ποὺ ἐδέησε νὰ διαβεῖ /τὰ Ἐπάνω Μονοπάτια». Αὐτὴ ἡ γριφώδης ἀναφορὰ στὰ «Ἐπάνω Μονοπάτια» ἀποδίδει πιθανότατα τὴν ἐτυμολογία τῆς λέξης Ὑπερίων ποὺ σύμφωνα μὲ τὰ ἀρχαῖα Σχόλια στὴν Ὀδύσσεια (α 8 Dindorf) παράγεται ἀπὸ τοῦ ὑπὲρ ἡμᾶς ἰέναι.

Ὁ Hölderlin εἶναι ἰδιαίτερα ἀγαπητὸς στὸν ποιητῆ, ὅπως προδίδουν οἱ συχνὲς ἀναφορὲς τοῦ ὀνοματὸς του ἢ οἱ παραθέσεις στίχων του στὸν τόμο μὲ τὰ πεζὰ κείμενα τοῦ Ἑλύτη Ἐνοιχτὰ Χαρτιά. Ἐκτὸς ἀπὸ τρεῖς ὀνομαστικὲς ἀναφορὲς στὸν γερμανὸ ποιητῆ (σσ. 375, 467, 470), ὁ Ἑλύτης παραθέτει δύο φορὲς στίχους τοῦ Hölderlin:

- α) Ἐνοιχτὰ Χαρτιά σ. 144 = «Der Rhein» (Hölderlin I, σ. 148):  
Ein Rätsel ist Reintsprungenes.
- β) Ἐνοιχτὰ Χαρτιά σ. 314 = «Patmos» (Hölderlin I, σ. 176):  
Wo aber die Gefahr ist, wächst  
Das Rettende auch.  
(«Ὅμως ἐκεῖ ποὺ ὁ κίνδυνος — ἐκεῖ καὶ ἡ σωτηρία βλασταίνει»).

1. Μαρία Νεφέλη, Ἀθήνα 1978 (Ἰκαρος), σσ. 30 καὶ 32.

Das Reine Kyrles καὶ Κύριοι  
kann sich nur darstellen im Unreinen  
und versuchst du das Edle zu geben  
ohne Gemeines  
so wird es als das Allerunnatürlichste.

2. Ἡ ἐπιστολὴ γράφτηκε ἀπὸ τὸ Homburg vor der Höhe καὶ φέρει ἡμερομηνία 12.11.1798. Τὴν πληροφορία ὅτι τὸ παράθεμα προέρχεται ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Hölderlin τὴν ὀφείλω στὸν ἴδιο τὸν ποιητῆ τὸν εὐχαριστῶ θερμῶς. Ὁ ποιητὴς εἶχε ἐπίσης τὴν καλοσύνη νὰ μὲ πληροφορήσει ὅτι τὸ ἄλλο γερμανικὸ παράθεμα ποὺ ἀπαντᾷ στοῦ ποίημα «Ich sehe dich» τῆς Μαρίας Νεφέλης (σ. 103: ich sehe dich/Μαρία in tausend Bildern) προέρχεται ἀπὸ ἕναν ὕμνο τοῦ Novalis πρὸς τὴν Παναγία. Πρόκειται γιὰ τὸν πρῶτο στίχο ἀπὸ τὸ 15ο τραγούδι τῶν *Geistliche Lieder* στὴν ἐκδοσὴ τοῦ R. Samuel (*Novalis Schriften*, Στουτγάρδη 1977<sup>3</sup>, I σ. 177). Εὐχαριστῶ θερμῶς τὸν συνάδελφο Ξ. Κοκὸλη ποὺ εἶχε τὴν προθυμία νὰ ρωτήσῃ τὸν ποιητῆ. Γιὰ τὸν Novalis βλ. καὶ Ἐνοιχτὰ Χαρτιά 109, 134, 373, 393, 411.

Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι η νεοελληνική απόδοση δεν ακολουθεί το κείμενο του Παπατσώνη, ο οποίος, όπως είναι γνωστό, παράφρασε ολόκληρο το ποίημα<sup>1</sup>, καθώς επίσης ότι το όριστικό άρθρο *die* πρέπει να οφείλεται στην πηγή του 'Ελύτη, αφού δεν απαντά ούτε στην έκδοση που έχω υπόψη μου ούτε στην απόδοση του Παπατσώνη.

Θεσσαλονίκη, Πανεπιστήμιο

ΔΑΝ. Ι. ΙΑΚΩΒ

### CATULLUS LV. 6-12<sup>2</sup>

In Magni simul ambulatione  
femellas omnes, amice, prendi,  
quas vultu vidi tamen sereno.  
†avelte†, sic ipse flagitabam,  
Camerium mihi pessimae puellae. 10  
quaedam inquit, nudum reduc...  
«en hic in roseis latet papillis»

Στο 55ο ποίημα του Κάτουλλου με το τυπικά έλληνοιστικό θέμα του «teasing of a young man in love»<sup>3</sup> ο ποιητής έχει χάσει για καιρό από κοντά του τον αγαπημένο του Καμέριο (πρόκειται μάλλον για *puer delicatus*<sup>4</sup>) και τον αναζητεί επίμονα σε κάθε μέρος, όπου υπήρχε πιθανότητα να τον βρει: «te Campo quaesimus in minore (στ. 3)<sup>5</sup>, «te in Circo, te in aedibus Cibellis» (στ. 4)<sup>6</sup>, «te in templo summi Iovis sacrato» (στ. 5).

Στους πέντε πρώτους στίχους του ποιήματος είναι όλοφάνερη η έπιφυ-

1. Παπατσώνης, *δ.π.*, σσ. 112-120, ιδιαίτερα σ. 112:

'Αλλά όπου υπάρχει κίνδυνος, φυτρώνει επίσης  
και όργανο της Λυτρώσεως.

2. Το κείμενο που παρατίθεται ακολουθεί την έκδοση του R. Mynors, *C. V. Catulli Carmina*, Oxford 1958.

3. Βλ. G. Williams, *Tradition and Originality in Roman Poetry*, Oxford 1968, σ. 196.

4. Για διαφορετική άποψη βλ. T. Wiseman, Camerius, *BICS* 23 (1976) 15-17.

5. *te Campo quaesivimus in minore* V, *quaesimus in Birt*: ακολουθήσα εδώ τη διόρθωση του Birt πεπεισμένος από την επιχειρηματολογία της τετραπλής διπλοαναφοράς του *te* και *in* (στ. 3-5)· βλ. σχετικά K. Barwick, *Zu Catull c. 55 und 58a*, *Hermes* 63(1928) 66-80. Ο G. P. Goold, (*Interpreting Catullus*, Univ. College London 1974, σ. 19) ακολουθώντας τον Sillig γράφει το στ. ως εξής: *te in Campo quaesivimus minore*.

6. Η διόρθωση του *vix sanum «in omnibus libellis»* σε «*in aedibus Cibellis*» είναι του L. Herrmann, *Les deux livres de Catulle*, Coll. Latomus, vol. XXIX, Bruxelles 1957.

λακτικότητα και ἡ δειλία<sup>1</sup> τοῦ ποιητῆ, ἔτσι καθὼς μὲ εὐγένεια («oramus, si forte non molestum est», στ. 1) και πλαστική ἐκφραστική λιτότητα ἀπαριθμεῖ τοὺς τόπους ποὺ ἐπισκέφτηκε στὴν ἀναζήτησή του.

Στοὺς στ. 6-7 ἡ ψυχικὴ διάθεση τοῦ ποιητῆ ἀνεβαίνει κατὰ μία κλίμακα: ἡ πρώτη ζωηρὴ ἐνέργεια ἀπὸ μέρους τοῦ ἐκδηλώνεται μὲ τὸ ρῆμα *prendi* (*prehendo*) ποὺ εἶναι ἀρκετὰ ἔντονο σημασιολογικά, καθὼς προϋποθέτει ὅπωςδήποτε κάποια κίνηση. Ἡ συνύπαρξη στὸν ἴδιο στίχο (στ. 7) τοῦ ὑποκοριστικοῦ *femellas* και τοῦ ρ. *prendi*, ποὺ ὑπονοοῦν δύο διαφορετικὲς και ἀντίθετες ψυχολογικὲς καταστάσεις, εἶναι ἀπὸ τὰ ἀνεπανάληπτα τῆς κατουλικῆς δεξιοτεχνίας και αὐθορητισμοῦ. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ ὅμως τῶν «κοριτσιῶν» δὲν ἐκδηλώνεται καμία ἀντίδραση, ἢ καλύτερα μὲ κάποια κίνηση ἢ βλέμμα, —*ut decuit cinaedioris*—, τοῦ δείχνουν νὰ καταλάβει πὼς δὲν γνωρίζουν τίποτε γιὰ τὸν Καμέριό του. Ἡ φράση «*vultu sereno*» στὸ στ. 8 ἀφορᾷ τὰ «κορίτσια» και ἀσφαλῶς σημαίνει πὼς τοῦ «παριστάνουν τις ἀθῶες περιστερὲς» ἢ τὸν «ἀνέφελο οὐρανό».

Στὸ σημεῖο αὐτὸ (και φτάνουμε στὸν ἐπίμαχο στίχο 9) ἔχουμε τὴν πιὸ ἔντονη, ἀντίδραση αὐτῆ τῆ φορά, δηλ. τὴν κορύφωση τῆς ὀργῆς τοῦ ποιητῆ ποὺ προκαλεῖται δικαιολογημένα ἀπὸ τὴν ἐπίπλαστη ἄγνοια τῶν «κοριτσιῶν», ποὺ, φυσικά, δὲν τὸν πείθει. Τὸ συναισθηματικὸ αὐτὸ κατακόρυφο, θὰ λέγαμε, ἀνέβασμα τῆς σκηνῆς, μετὰ τὴν πρώτη κίνηση ποὺ προηγήθηκε στὸ στ. 7 (*femellas prendi*), ἐκφράζεται μὲ τὸ ρῆμα *flagitare* (στ. 9) και τὸ βροῖσμο τῶν «κοριτσιῶν», «*pessimae<sup>2</sup> puellae*» (στ. 10).

Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὅμως ὁ Ἰσίδωρος<sup>3</sup> «*flagitare est cum clamore et pertinacia petere, poscere et suppliciter et summissee petere*». Στὴν περίπτωση μας θὰ πρέπει νὰ ἀποκλείσουμε τὸ «*suppliciter et summissee petere*», γιὰτὶ θεωρεῖται ἀδιανόητο νὰ ἰκετεύουμε κάποιον και νὰ τὸν βρίζουμε συγχρόνως (*pessimae puellae*).

Ἡ πληροφορία λοιπὸν τοῦ Ἰσίδωρου μᾶς βοηθάει νὰ συλλάβουμε τὴ σκηνὴ ὡς ἐξῆς: ὁ Κάτουλλος πιάνει ὅλες τις ἀκοπέλλες τοῦ δρόμου» στὴ στοὰ τοῦ Πομπηίου (στ. 6-7) και τις ρωτᾷ ἂν ξέρουν κάτι γιὰ τὸν Καμέριό του· ἐκεῖνες μὲ τὸν τρόπο τους προσποιοῦνται ἄγνοια (στ. 8)· ὁ Κάτουλλος τότε ὄχι μόνο δὲν τις πιστεύει ἀλλὰ τις βάζει τις φωνὲς (*flagitare*) και τις βρίζει (*pessimae puellae*) ζητώντας τὸν Καμέριό του (στ. 9-10).

1. «It seems to me that Catullus is shy and that he uses humour and exaggeration to cover up his basic earnestness», A. Khan, *L'Antiquite Classique* 36 (1967)121.

2. Πρβ. και XXXVI. 9 «et hoc pessima se puella vidit», XLIX. 5 «pessimus omnium poeta».

3. Diff. 58,25 (ed. Beck).



Γιὰ νὰ φτάσει ὁμῶς κανεὶς στὸ σημεῖο ὥστε «cum clamore et pertinacia petere» πρέπει ὀπωσδήποτε νὰ εἶναι ὀργισμένος, καὶ ἀπὸ τὸ στ. 9 λείπει ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ λέξη ποὺ θὰ ὑποδήλωνε τὴν ὀργὴ τοῦ Κάτουλλου, ἢ μᾶλλον κρύβεται πίσω ἀπὸ τὸ σχεδὸν ἀκατανόητο<sup>1</sup> *avelte* ποὺ μᾶς παραδίδουν τὰ χφφ.

Μὲ παρόμοιο συλλογισμὸ φαίνεται πὼς ἔφτασε στὸ ἴδιο συμπέρασμα καὶ ὁ G. Williams<sup>2</sup>, γιὰ νὰ προτείνει τὴ διόρθωση τοῦ *avelte* σὲ *iratus*. Μιὰ τέτοια ὁμῶς διόρθωση δὲν ἔχει κανένα ἔρεισμα ἀπὸ πλευρᾶς παράδοσης κειμένου.

Προτείνουμε λοιπὸν τὴ διόρθωση τοῦ *avelte* σὲ *aversus* (μτχ. παρακ. τοῦ *averto*) μὲ τὴ σημασία τοῦ ὀργισμένος ἀπὸ κάτι· ἔτσι τὸ κείμενο μπορεῖ νὰ εἶναι:

In Magni simul ambulatione  
femellas omnes, amice, prendi,  
quas vultu vidi tamen sereno.  
aversus sic ipse flagitabam:  
«Camerium mihi, pessimae puellae». 10

α) Ἀπὸ μετρικὴ ἄποψη ἡ διόρθωση σὲ *aversus* δὲν παρουσιάζει κανένα ἀπολύτως πρόβλημα, ἔτσι καθὼς ὁ στίχος θὰ ἔχει τὴ μορφή

*aversus sic ipse flagitabam*

στοὺς ἰδιόρυθμοις αὐτοῦς φαλαίκειους<sup>3</sup> τοῦ 55ου ποιήματος.

β) Παλαιογραφικὰ παρουσιάζει τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ ἀντιστοιχία πρὸς τὸ *avelte* σὲ σχέση μὲ τὶς μέχρι σήμερα διορθώσεις<sup>4</sup>.

1. Προσπάθειες ἀποκατάστασης ἔγιναν ἀρκετές: *avelli sinit* (Avantius), *has te sic tamen* (Guarinus), *has te sic tantum* (Muretus), *has vel te* (Scaliger), *avellent sic* (Ellis), *a vel te* (Baehrens, Friedrich, Lechantin, Lafaye), *ic te vel* (Schuster), «*ave*» *et te sic* (Pighi), *avertistis* (Riese), «*aufertis*» *sic usque* (Goold, ὁ.π., σμ. 4). Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ διόρθωση τοῦ G. Wiman (Ad Catulli textum critica, *Eranos* 61, 1963, 32-33) «*torvo vultu etsi ipse flagitabam*» ποὺ δημιουργεῖ ὁμῶς κάποια αἰσθητικὴ ἀτέλεια μὲ τὴ συσσώρευση τῶν *vultu sereno* καὶ *torvo vultu* σὲ δύο στίχους ποὺ συνδέονται στενὰ μὲ τὰ *tamen-etsi*. Ἡ ἄποψη ἐξάλλου τοῦ Condorelli (I due carmi a Camerio, *Helikon* 5, 1965, 463-80), ποὺ θεωρεῖ τὸ *avelte* συγκομμένο τύπο τοῦ *avellite*, ἐκτὸς τοῦ ὅτι δημιουργεῖ μετρικὰ προβλήματα (*avellitè*) ἀποτελεῖ ἐπίσης καὶ «ἄπαξ λεγόμενον», ὅπως παραδέχεται κι ὁ ἴδιος. Τέλος ἡ διόρθωση τοῦ P. Oksala (*Adnotationes criticae ad Catulli carmina*, Helsinki 1965) *avens te* θὰ ἦταν πολὺ πιθανή, ἂν δὲν δημιουργοῦσε μετρικὰ προβλήματα: τὸ *avens* ἔχει βραχὺ τὸ ριζικὸ φωνῆεν καὶ στοὺς φαλαίκειους αὐτοῦ τοῦ εἴδους, ποὺ ἀντικαθιστοῦν δηλ. τὰ δύο βραχέα τοῦ χοριάμβου μὲ ἓνα μακρὸ, ἡ βίαση τους εἶναι πάντα σπονδειακή.

2. Βλ. Fordyce, *Catullus a Commentary*, Oxford 1961, σχόλιο στὸ στ. 9.

3. Ἀξίζει ἴσως ἐδῶ νὰ ἀνατρέξει κανεὶς στὸ ἄρθρο τοῦ T. Gonzalez, *Observaciones en torvo a los faleceos de Catullo*, *CFC* 8 (1975) 227-38, ὅπου ἡ χρῆση τοῦ ἰδιόρυθμου αὐτοῦ φαλαίκειου θεωρεῖται πὼς ἔχει εὐριπίδεια προέλευση.

4. Βλ. σμ. 1.

γ) Ἀπὸ σημασιολογικῆ ἀποψη ἐπίσης, μπορούμε νὰ παραθέσουμε ἀρκετὰ χωρία, ὅπου τὸ *aversus* (ἢ σπάν. *avorsus*), ἀπαντώντας σὲ ἀπόλυτη χρῆση ὅπως ἐδῶ, *ad animum refertur*<sup>1</sup> καὶ ἔχει τὴ σημασία τοῦ *iratus, inimicus*. Φυσικὰ ἡ ἀρχικὴ σημασία τοῦ ρήματος εἶναι: στρέφομαι πρὸς τὰ πίσω, ἀποστρέφομαι, καὶ μεταφορικὰ: ἀλλάζω ψυχικὴ διάθεση, ὀργίζομαι ἀπὸ κάτι, γίνομαι ἐχθρικός πρὸς κάποιον.

Δύο χαρακτηριστικὰ παραδείγματα ἔχουμε ἀπὸ τὴν *Αἰνειάδα*: «*Diva solo fixos oculos aversa tenebat*» (I.482) καὶ «*Talia dicentem iamdudum aversa tuetur/huc illuc volvens oculos totumque pererrat/luminibus tacitis et sic accensa profatur*» (IV, 362-64). Γιὰ τὴν διευκρίνηση<sup>2</sup> τῆς σημασίας τοῦ *aversa* παραθέτουμε ἀντίστοιχα τὰ δύο σχόλια τοῦ Σέρβιου: «*aversa i r a t a* significat. nec enim poterat convertere se simulacrum. sic a libi talia dicentem iamdudum aversa tuetur si tuetur, quomodo aversa, nisi i r a t a m intellegas? ergo aversa ad animum refertur» (σχόλ. στὸ στ. I. 482). Καὶ τὸ δεύτερο σχόλιο στὸ IV. 362: «*aversa id est i r a t a*: «*aversa*» ergo ad animum referendum est; iam incipit esse contrarium «*aversa tuetur*».

Ἀξιοσημείωτη εἶναι στὸ δεύτερο παράδειγμα (IV. 362-64) ἡ ἀνοδικὴ κλίμακα ἀπὸ τὸ *aversa tuetur* στὸ *accensa profatur* ποὺ ὑπάρχει καὶ στὸ κείμενο τοῦ Κάτουλλου, ἀπὸ τὸ *aversus flagitabam* στὴν ἐκρηξὴ *Camerium mihi, pessimae puellae*.

Ἀπὸ τὸ *Σενέκα* ἐπίσης ἔχουμε: «*inflecte mentem: torvus, aversus, ferox/in iura Veneris redeat*» (*Phaedr.* 416-17). Τὸ *aversus* ἐδῶ ἔχει τὴ σημασία τοῦ ἐχθρικός, ὅπως ἐξάλλου φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα.

Συχνὰ ἐπίσης ἀπαντᾷ ἡ μετοχὴ *aversus* μὲ ὑποκείμενο τὸ ὄνομα κάποιου θεοῦ ἢ τὰ οὐσιαστικὰ *vultus, ingenium, animus, numen* σὲ παρόμοια χρῆση<sup>3</sup>.

Ἐτσι λοιπὸν ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ δειλία τοῦ ποιητῆ (στ. 1-5) περνοῦμε στὴν πρώτη ζωερὴ ἐνέργειά του (στ. 6-8) ποὺ τὸ κύριο βάρος τῆς πέφτει στὸ *ῥῆμα prendi*, γιὰ νὰ κορυφωθεῖ ἡ σκηνὴ στοὺς στ. 9-10 μὲ κύριες λέξεις τὸ *aversus*

1. Βλ. σχετικὰ στὸν ThLL λ. *averto, particip. aversus* 2, σ. 1324.

2. Θεωρῶ ὑποχρέωσή μου νὰ εὐχαριστήσω τὸν Καθηγητὴ κ. Ν. Πετρόχειλο γιὰ τὴν πολὺτιμη βοήθειά του στὴ διευκρίνηση τῆς σημασιολογικῆς ἀξίας τῶν ἀποσπασμάτων ἀπὸ τὴν *Αἰνειάδα* καθὼς καὶ γιὰ τὶς χρήσιμες ὑποδείξεις ποὺ μοῦ ἔκαμε διαβάζοντας τὸ ἄρθρο αὐτὸ στὸ σύνολό του.

3. Prop. 4, 1, 73: *aversus Apollo*, Ovid. *Fast.* 1, 60: *avverso Marte*, Apul. *Met.* 7, 21: *aversa Venere*, Mart. 4, 31, 5: *avverso deo*, Sallust. *Iug.* 102, 3: *ingenium avorsum*, Tac. *Hist.* 4,80: *avverso animo*, Lucan. 5,736: *avverso numine*, Ovid. *Pont.* 1,2,8: *aversa mente*, Culex 327: *aversos vultus*.

καὶ flagitabam καὶ τὴν κραυγαλέα ἀπαίτηση τοῦ Κάτουλλου ἀναμιγμένη μετὰ τὸ βρῖσιμο τῶν «κοριτσιῶν» («Camerium mihi, pessimae puellae»)<sup>1</sup>.

Στὴ συνέχεια τοῦ ποιήματος ἐκεῖνο ποῦ μποροῦμε νὰ περιμένουμε δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ «λύση», ἡ χαλάρωση καὶ ἡ «πτώση» ἀπὸ τὴν ἐκρηκτικὴ ἀλλὰ συγχρόνως καὶ κωμικὴ κάπως κατάσταση ποῦ δημιούργησε ἡ ἀπαίτηση τοῦ ἐρωτευμένου ποιητῆ νὰ τοῦ ἀποδώσουν τὰ «κορίτσια» τὸν Καμέριό του. Καὶ ἔρχεται σὰν «ἀπὸ μηχανῆς θεός» ἡ ἀπάντηση τῶν «κοριτσιῶν» (στ. 11-12):

quaedam inquit, nudum reclusa<sup>2</sup> pectus:  
«en hic in roseis latet papillis.

1. Θὰ πρέπει ἐδῶ, νομίζω, νὰ σχολιαστεῖ ἡ ἀπόψη τοῦ W. A. Camps (Critical and Exegetical Notes, *AJPh* 94, 1973, 131-132), ὅτι στὴ θέση τοῦ *avelte* χρειαζόμαστε μιὰ προστακτικὴ, στὴν ὁποία θὰ ταίριαζαν ἡ *aitiat*. *Camerium* καὶ ἡ προσφώνηση *pessimae puellae* (στ. 10). Ἡ παραπάνω ἄποψη εἶναι ἀδύνατη γιὰ δύο λόγους: πρῶτον γιὰτὶ ἀπλή αἰτιατικὴ καὶ προσφώνηση εἶναι κάτι πολὺ συνηθισμένο σὲ ἑλλειπτεῖς προτάσεις (πρβ. XXXVIII. 6: *sic meos amores?*) καὶ δεύτερον γιὰτὶ ἡ προστακτικὴ *cette* (*huc*), ποῦ ὁ ἴδιος προτείνει, δὲν παίρνει ποτὲ σὰν ἀντικείμενο τῆς «ἐμψυχοῦν», πράγμα ἐξἄλλου ποῦ παραδέχεται καὶ ὁ ἴδιος (σ. 132): ἀκόμη ὁ τύπος αὐτὸς εἶναι ἀρχαϊκὸς καὶ δὲν ἀπαντᾷ μετὰ τὸν τραγικὸ Ἔλκιο. Βέβαια ἔχουμε καὶ στὸν Κάτουλλο ἀρχαϊκοὺς τύπους, ἀλλὰ εἶναι ἤδη γνωστό ὅτι οἱ *poetae novi* ἀπέφευγαν τὴ χρῆση τους.

Μιὰ προστακτικὴ θὰ χρειαζόταν ἐδῶ ὄχι γιὰ τοὺς παραπάνω λόγους, ἀλλὰ γιὰ νὰ συνδέσει τὴ δοτικὴ *mihi* (στ. 10). Ἡ ἀντικατάσταση ὁμοῦ τοῦ *avelte* μετὰ προστακτικὴ εἶναι ἐπίσης ἀδύνατη, γιὰτὶ τότε ἡ πρόταση *sic ipse flagitabam* (στ. 9) γίνεται παρενθετικὴ, καὶ μιὰ τέτοια χρῆση τοῦ *sic* τουλάχιστον στὸν Κάτουλλο (καὶ Τίβουλλο) δὲν μαρτυρεῖται. Γιὰ παραδείγματα βλ. V. P. McCarren, *A critical concordance to Catullus*, Leiden 1977. Ἡ θὰ πρέπει λοιπὸν νὰ θεωρήσουμε αὐτονόητη μιὰ προστακτικὴ ἐδῶ (πρβ. σχόλιο Fordyce: *the ellipse of an imperative is common in familiar language*, βλ. καὶ σχόλιο Kroll) ἢ νὰ θεωρήσουμε τὴ δοτ. *mihi* ὡς «δοτικὴ ἠθικὴ», ποῦ εἶναι συνηθισμένη σὲ ἐκρήξεις θυμοῦ, προσφωνήσεις καὶ ἀναφωνήσεις (βλ. Leumann-Hofmann-Szantyr, *Lateinische Grammatik* II, Μόναχο 1972<sup>2</sup>, 93), ἢ τέλος νὰ θεωρήσουμε ὅτι στὴν ἑλλειπτικὴ αὐτὴ πρόταση ἐννοεῖται ἓνα ῥῆμα «ἀποχωρισμοῦ» (*eximo, demo, aufero, detraho*), ποῦ δικαιολογεῖ ἐξἄλλου καὶ τὴν ἀπάντηση στὸ στ. 12 (*en hic latet*), ὅποτε ἡ φράση *Camerium mihi* μπορεῖ στὸν καθημερινὸ λόγο νὰ σημαίνει: «ποῦ μοῦ πήγατε τὸν Καμέριο»;

<sup>2</sup>Ἐνδιαφέρουσα, τέλος, ἀλλὰ ἀπίθανη εἶναι ἡ ἐρμηνεία τοῦ F. O. Copley (*AJPh* 73, 1952, 295-297), ὅτι ἡ λ. *Camerium* μπορεῖ νὰ σημαίνει «γυναικεῖος στηθόδεσμος» (ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ *καμάρα-καμαρίς-καμάριον*). Σ' ὁλόκληρο τὸ ἔργο τοῦ Κάτουλλο δὲν γίνεται παρόμοιο λογοπαίγνιο μετὰ ἑλληνικὰς λέξεις.

2. Ἡ διόρθωση τοῦ *nudum reduc...* (στ. 11) ποῦ παραδίδει ὁ V σὲ *nudum reclusa pectus* εἶναι τοῦ G. Wiman (β.π., σμ. 9). πρβ. καὶ Fordyce γιὰ τὴ σημασίαν τοῦ *pectus recludere*. Γιὰ ἄλλες διορθώσεις βλ. Condorelli (β.π., σ. 171 σμ. 1) καὶ J. Foster, *Catullus* 55.9-12, *CQ* 21 (1971) 186-87.

Μιά από τις «κοπέλες του δρόμου» δηλαδή ξεπετώντας γυμνό το στήθος της άπαντᾶ στην ἐρώτηση του ποιητῆ ἔτσι: «νά, ἐδῶ κρύβεται (ὁ Καμέριός σου), στὶς ροδαλές μου ρόγες». Ἡ ἀπάντηση εἶναι τόσο ἱκανοποιητικὴ ποιητικᾶ καὶ ἀποστομωτικῆ συγχρόνως πού, καὶ νὰ ἤθελε ὁ ποιητής, δὲ δίνει συνέχεια στὸ διάλογό του. Τὸ ποίημα ἀπὸ τὸ στίχο 13 κ.έ. θὰ πάρει ἄλλη τροπὴ, μιὰ εἰρωνικὴ ἐπίκληση πρὸς τὸν Καμέριο ἐπικοῦ ὕφους.

Θεσσαλονίκη, Πανεπιστήμιο

Λ. Μ. ΤΡΟΜΑΡΑΣ

### ΠΡΟΠΕΡΤΙΟΣ 1.2.13

litora nativis pergaudent picta lapillis

litora *A FI*, littora *N Fr P V Vo*. pergaudent *Enk*, persuadent *O*, persudant *V in mg. m. 2*, collucent *P(in mg.)*, perrident *Heinsius*, praelucent *Hertzberg*, pessumdant *Unger*, praefulgent *Baehrens*, resplendent *Postgate*, per se dent (*simul corrigentes nativos. lapillos*) *Scaliger, Bases*, splendent sua *Barber. Pro* persuadent picta: superant depicta *Housman, Bury*.

Ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὸ παραπάνω κριτικὸ ὑπόμνημα τῆς ἔκδοσης τοῦ Προπερτίου ἀπὸ τὸν P. J. Enk<sup>1</sup>, τὸ pergaudent ἀποτελεῖ διόρθωση τοῦ ἐκδότῃ πού ἀντικαθιστᾶ τῇ γραφῇ persuadent, τὴν ὁποία παραδίδουν ὁμόφωνα τὰ καλύτερα ἀπὸ τὰ χειρόγραφα πού μᾶς διέσωσαν τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ. Ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ Enk (ὅπως ἄλλωστε καὶ ἄλλων φιλολόγων) ἀπὸ τὴν καλύτερα παραδομένη γραφῇ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι δὲν μαρτυρεῖται στὰ λατινικὰ τῆς κλασικῆς περιόδου παρόμοια ἀπόλυτη χρῆση τοῦ persuadeo. Ἡ ποιικιλία, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τῶν ἐπιχειρημάτων ὑπὲρ τοῦ persuadent ἀποδεικνύει ὅτι καὶ ὅσοι υἱοθετοῦν τὴν παράδοση δὲν ἀγνοοῦν τὸ πρόβλημα<sup>2</sup> καὶ παρόλο πού ὀρισμένοι φιλόλογοι δὲν συζητοῦν αὐτὴ τὴ δυσκολία ὁ Camps<sup>3</sup>, πού γράφει: the meaning required by the context is 'beaches made gay by

1. *Sex. Propertii Elegiarum liber I (Monobiblos)*, pars prior, Leiden 1946.

2. Οἱ ὑποστηρικτὲς τῆς ἀπόλυτης χρήσης τοῦ ρήματος τοῦ ἀποδίδουν σημασίες ὅπως invitant (= προσκαλοῦν) ἢ alliciunt (= θέλγουν). Βλ. ὡστόσο Enk, ὅ.π., pars altera, σ. 27. Ὁ H. E. Butler (βλ. A. E. Housman, Butler's Propertius, *CR* 19, 1905, 318) ἐρμηνεύει: bequile the heart and eye, καὶ σχεδὸν παρόμοια ὁ W. A. Camps, *Propertius, Elegies, Book I*, Cambridge 1967, σ. 47: beaches made gay by nature's own mosaics are charming to the eye. Ὁ M. Rothstein, *Die Elegien des Sextus Propertius*, Berlin 1898, σ. 16, προχωρεῖ κάπως περισσότερο: der Strand ladet zu längerem Aufenthalt und behaglicher Ruhe ein.

3. Ὁ.π., σ. 47.

nature's own mosaics are charming to the eye'. But it is much disputed whether the sense required can be extracted from *persuadent*, ἀφήνει να ἐννοηθεῖ ὅτι εἶναι ἀμφίβολη ἢ ἀπόδοση αὐτοῦ τοῦ νοήματος στο *persuadent*. Τὰ παράλληλα λατινικά χωρία πού ἐπικαλοῦνται π.χ. ὁ M. Rothstein καὶ ὁ J. K. Newman<sup>1</sup> δὲν ἀποδεικνύουν μιὰ τέτοια χρῆση τοῦ ρήματος. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἑλληνικά χωρία στὰ ὁποῖα ἀναζητήθηκαν ἀνάλογες χρήσεις τοῦ ἰσοδύναμου *πειθεῖν* δὲν εἶναι ἱκανοποιητικά. Ὁ A. Thierfelder<sup>2</sup> λ.χ. πιστεύει ὅτι ἡ φράση ἀπειθέα χῶρον, πού χρησιμοποιεῖ ὁ Ἑρμησιάναξ<sup>3</sup> γιὰ νὰ χαρακτηρίσει τὸν κάτω κόσμο, μᾶς δίνει τὸ δικαίωμα νὰ θεωρήσουμε δυνατὴ τὴν ἔκφραση ὁ χῶρος (οὐ) πείθει —μιὰ ἔκφραση πού εἶναι βέβαια δυνατὴ, ἀλλὰ τελείως ὑποθετικὴ, καὶ πού γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο δὲν πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς περιπτώση ἀνάλογης χρήσης πού θὰ μπορούσε νὰ μιμηθεῖ ὁ ρωμαῖος ἐλεγειακός. Ὁ P. Boyancé<sup>4</sup> δέχεται ἐπίδραση τῆς ἑλληνικῆς λέξης *ψυχαγωγεῖν*. Γιὰ τὶς παρατηρήσεις του, ὅπως καὶ γιὰ τὶς ἀπόψεις τοῦ Thierfelder καὶ τοῦ Newman, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ὑπενθυμίσει τὴ ρήση τοῦ Allen<sup>5</sup> ὅτι Greek, after all is Greek and Latin is Latin. Ἡ ἄποψη τοῦ H. Tränkle<sup>6</sup> ὅτι ἡ χρῆση τοῦ ρήματος *persuadent* εἶναι σ' αὐτὸ τὸ χωρίο σύμφωνη μὲ τὰ ὑπόλοιπα νεωτερικὰ στοιχεῖα τῶν στίχων 9-14 δὲν λύνει αὐτόματα καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἀπόλυτης χρήσης του<sup>7</sup>. Τὴ γραφὴ τῆς παράδοσης δέχεται καὶ ὁ J. Vahlen<sup>8</sup>, χωρὶς ὅμως αὐτὸς νὰ προϋποθέτει ἀπόλυτη χρῆση τοῦ ρήματος: πιστεύει ὅτι ἡ ἀφαιρετικὴ *nativis lapillis* πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ στο *ρήμα* καὶ ἐξαρτᾶ ἀπὸ αὐτὸ ὡς ἀντικείμενο τὴν ἀπαρεμφατικὴ σύνταξη *se picta esse*. Ὁ

1. Ἡ παραπομπὴ τοῦ J. K. Newman, *Poetarum Latinorum loci quattuor, Latinitas* 17 (1969) 13, στὸ χωρίο τοῦ Κικέρωνα *Tusc. Disp.* 1.40 εἶναι ἄστοχη· ὁ ἀναγνώστης εὐκολὰ ἐντοπίζει ἐκεῖ καὶ τὸ ἄμεσο καὶ τὸ ἔμμεσο ἀντικείμενο. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ χωρίο τοῦ Τερεντίου (*Ad.* 470) στὸ ὁποῖο παραπέμπει ὁ Rothstein, ὁ.π., σ. 16. Βλ. καὶ τὶς παρατηρήσεις τοῦ A. Allen, *Propertius' Pebbled Shores* (1.2.13.), *Hermes* 102 (1974) 121 σημ. 2.

2. Zu drei Versen des Propertius, *Hermes* 87 (1959) 470-471.

3. Ἀπόσπ. 2.3 Diehl.

4. Surcharges de rédaction chez Properce, *REL* 20 (1942) 56, σημ. 2· ὁ συγγραφέας παραπέμπει στὸν Διόδωρο Σικελιώτη 2.10: τὸ δ' ἔδαφος ἐξωμαλισμένον πλήρες ἦν παντοδαπῶν δένδρων τῶν δυναμένων κατὰ τε τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἄλλην χάριν τοὺς θεωμένους ψυχαγωγῆσαι.

5. Ὁ.π., σ. 121.

6. *Die Sprachkunst des Propertius und die Tradition der lateinischen Dichtersprache* (*Hermes Einz.* 15), Wiesbaden 1960, σσ. 25-26.

7. Πρβ. Allen, ὁ.π., σ. 121, σημ. 1: He [Tränkle] cites Propertius' use of *venire, surgere*, and *scire* in the preceding three lines. But even with their odd subjects those verbs behave normally.

8. *Gesammelte philologische Schriften*, II, Leipzig und Berlin 1923, σσ. 113-114.

τρόπος ώστε να συντάσσει το στίχο είναι ελάχιστα πειστικός· δύσκολα θα δεχόταν κανείς να χωρίσει την οργανική αφαιρετική *nativis lapillis* από το *picta*<sup>1</sup>.

Ἐξίσου πολυάριθμες είναι και οι απόπειρες για διόρθωση. Στις έννεα εικασίες που απαριθμεί στο κριτικό του υπόμνημα ο Enk θα μπορούσαμε να προσθέσουμε, χωρίς να αποβλέπουμε σε έξαντλητική παράθεση όλων τῶν γραφῶν που ἔχουν προταθεῖ, και τις ἐξῆς: *praegaudent* (Otto), *sua gaudent* (Bailey), *praestant sua* (Hembold), *se praebent* (Allen).

Θὰ ἦταν ἄσκοπο νὰ ἐπαναλάβουμε ἐδῶ ὅλες τις λεπτομέρειες τῆς ἐκτενέστατης φιλολογικῆς συζήτησης γύρω ἀπὸ τὸ πρόβλημα ποῦ θέτει τὸ χωρίο. Νομίζουμε ὅμως ὅτι μιὰ καινούργια πρόταση γιὰ ἓναν *locus desperatus* τοῦ κειμένου τοῦ Προπερτίου εἶναι ἀκόμα δυνατή. Ἡ νέα αὐτὴ προσέγγιση εἶναι, ἐλπίζουμε, ἀποτέλεσμα μιᾶς προσεκτικῆς —σχολαστικῆς ἴσως— ἀνάγνωσης τῆς ἐλεγείας, εἰδικότερα τῶν στίχων 9-14, καὶ ὄχι μόνο μιᾶς ἀπλῆς ἀντικατάσταση τοῦ *persuadent* ἀπὸ κάποια παλαιογραφικὰ ὅμοια καὶ νοηματικὰ πιθανὴ λέξη. Προτάσεις (παλαιογραφικὰ ἴσως πιθανές) ὅπως τοῦ F. Kindscher<sup>2</sup> (*restinguunt*) ἢ τοῦ R. Unger<sup>3</sup> (*pessumdant*) ὀφείλονται μᾶλλον στὴν υἱοθέτηση τῆς ἀπλουστευτικῆς διαδικασίας ποῦ περιγράψαμε πιὸ πάνω.

Ὁλόκληρη ἡ ἐλεγεία στρέφεται γύρω ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεση τοῦ φυσικοῦ στὸ τεχνητό, τῆς φυσικῆς δηλαδὴ ὁμορφιάς στὴν καλλιτεχνικὴ ὁμορφία ποῦ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος —μιὰ ἀντιπαράθεση ποῦ ἀποδεικνύει πανηγυρικὰ τὴν ἀναμφισβήτητη ὑπεροχὴ τῆς φύσης. Στὸ φυσικό της κάλλος προτρέπει ὁ ποιητὴς καὶ τὴν Κυνθία νὰ δείξει ἐμπιστοσύνη, γιὰτὶ *nudus Amor formae non amat artificem*. Ἀκολουθοῦν ἔξι παραδείγματα δανεισμένα ἀπὸ τὸν φυσικὸ κόσμ<sup>4</sup>:

Aspice quos summittat humus formosa colores,  
ut veniant hederæ sponte sua melius  
surgat et in solis formosius arbutus antris  
et sciat indocilis currere lympha vias;  
litora nativis persuadent picta lapillis  
et volucres nulla dulcius arte canunt.

Οἱ στίχοι αὐτοὶ ἀναλύθηκαν μὲ προσοχὴ καὶ ὀξυδέρκεια ἀπὸ τὸν W. R.

1. Βλ. σχετικὰ καὶ τις ἀντιρρήσεις τοῦ Tränkle, ὁ.π., σ. 25, καθὼς καὶ τοῦ Heubner, *Propertiana*, *Hermes* 89 (1961) 382.

2. Zur Kritik des Properz, *RhM* 17 (1862) 216.

3. Kritische Bemerkungen, II: Zu Properz, *Ph* 19 (1863) 319.

4. Στὴ συνέχεια ὁ Προπερτίος θὰ ἀντλήσει νέα παραδείγματα-ἐπιχειρήματα, τὴ φορὰ αὐτὴ ὅμως ἀπὸ τὴν τόσο ἀγαπητὴ σ' αὐτὸν περιοχὴ τῆς μυθολογίας.

Smyth<sup>1</sup>. Οί παρατηρήσεις του ότι: there is throughout a comparison, either expressed (*melius* 10, *formosius* 11, *dulcius* 14) or implied (9 and 12), between the artless manifestations of nature and their cultivated, trained or man-made counterparts, και λίγο πιό κάτω ότι: it may be objected that there is no comparative word in 13, but the whole tenor of the passage is one of comparison; Propertius frequently expects the reader to fill out such ellipses for himself δημιουργοῦν εὐοίωνες προοπτικές για τήν ἀντιμετώπιση τῶν δυσκολιῶν τοῦ κειμένου. Ὁ ἴδιος φιλόλογος παρατηρεῖ ἐπίσης μιᾶ κανονική κατανομή τῶν συγκρίσεων, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ σύγκριση ὑπονοεῖται στόν στίχο 9 ἀλλά εἶναι ρητή στόν 10· εἶναι ρητή στόν 11 ἀλλά ὑπονοεῖται στούς 12 και 13 για νά γίνει και πάλι ρητή στόν 14.

Ἡ ἀνάλυση τοῦ Smyth εἶναι ιδιαίτερα χρήσιμη· ἀλλά θά ἦταν ἴσως ἀκόμη οὐσιαστικότερη, ἂν εἶχε ληφθεῖ ὑπόψη ἕνα ἐξίσου σημαντικό στοιχεῖο πού ἀποκαλύπτει ἡ μελέτη τοῦ χωρίου. Οί συγκρίσεις (εἴτε γραμματικά ἄπτές εἴτε λαθάνουσες) ἀποδίδουν στήν ἔκφραση ἢ στή δραστηριότητα τῆς φύσης μιᾶ θελκτικότητα πολὺ αὐθεντικότερη ἀπό ἐκείνη πού μποροῦν νά ἐπιτύχουν τὰ ἀνθρώπινα χέρια, δηλαδή οί γνώσεις τοῦ artifex. Κάθε συγκρινόμενο στοιχεῖο εἶναι θελκτικό ἐξ αἰτίας μιᾶς χαρακτηριστικῆς του ιδιότητος. Στόν στίχο 9 ἡ ιδιότητα δηλώνεται μέ τή μετωνυμία colores: φυσικά τὸ χρῶμα δίνει τήν ὁμορφιά στό λουλούδι. Ἄν ἡ χαρακτηριστικὴ ιδιότητα τοῦ κισσοῦ εἶναι ἡ ἀναρρίχηση, τότε τὸ ρῆμα veniant στόν ἐπόμενο στίχο πρέπει νά ἐκφράζει κάτι τέτοιο. Ἄν ἡ κουμαριά φαίνεται formosior, αὐτὸ ὀφείλεται στή φυσικὴ τῆς ἀνάπτυξη in solis antris: ὅ,τι τήν κάνει ἐλκυστικὴ πρέπει νά ἀναζητηθεῖ στό ρῆμα surgat. Ποιὰ μπορεῖ νά εἶναι ἡ ὁμορφιά μιᾶς φυσικῆς κοίτης; Τὸ ρῆμα currere στόν στίχο 12 δηλώνει τοὺς ἐλιγμούς ἑνὸς ρυακιοῦ ἢ ἑνὸς ποταμοῦ, ἴσως σὲ ἀντίθεση μέ τή μονότονη εὐθύτητα μιᾶς τεχνητῆς κατασκευῆς. Φυσικά τὸ canunt στόν τελευταῖο στίχο τοῦ χωρίου πού ἐξετάζουμε σημειώνει τὸ χαρακτηριστικὸ θέλητρο τῶν πουλιῶν.

Ὑπολείπονται οί lapilli τοῦ στίχου 13. Κανένας δὲ θά ἀμφισβητήσει ὅτι ἡ χαρακτηριστικὴ ιδιότητα τῶν πετραδιῶν εἶναι ἡ πολύχρωμη λάμψη. Αὐτὸ πρέπει νά εἶχε ὑπόψη του ὁ J. P. Postgate ὅταν πρότεινε resplendent στή θέση τοῦ persuadent<sup>2</sup>. Τὸ ρῆμα splendent (βλ. και Barber στό κριτικὸ ὑπόμνημα τοῦ Enk) για τοὺς lapilli ἀπαντᾷ σὲ ἕνα χαρακτηριστικὸ χωρίο τοῦ Μαρτιάλη (9.2.9): splendet Erythraeis perlucida moecha lapillis, και κά-

1. Interpretationes Propertianae, CQ 43 (1949) 118-125, ἰδ. 118.

2. Propertius, PCPhS 31-33 (1892) 12. O Tränkle, ὅ.π., σ. 26, σημ. 2, δέχεται ὅτι ἡ πρόταση αὐτὴ hat manches für sich.

νει εὐλογοφανῆ τῇ διάρθρωσῃ τοῦ Postgate. Ὁ ἴδιος ὁ Postgate δὲν ἀναφέρει τὸ χωρίο τοῦ Μαρτιάλη. Τὸ -splendent βρῖσκεται παλαιογραφικὰ πράγματι κοντὰ στὸ -suadent· πῶς κοντὰ ὅμως στὸ persuadent τῶν χειρογράφων θὰ βρισκόταν τὸ ter splendent. Ἡ μορφή *litora nativis ter splendent picta lapillis* δὲν παρακάμπτει τὴν ἔλλειπτικότητα γιὰ τὴν ὁποία μιλήσαμε πῶς πάνω· τώρα ὅμως ἡ σύγκριση προβάλλει μὲ σαφήνεια. Εἶναι πολὺ πῶς εὐκόλο γιὰ τὸν ἀναγνώστη νὰ ἐννοήσῃ ἓνα *melius* ἢ ἀκόμη καὶ ἓνα *dulcius* ἀπὸ τοὺς γειτονικοὺς στίχους· ἴσως μάλιστα μαζί μὲ τὸ tanto, ὅπως στὸν Πλαῦτο, *Pers.* 1.3.73: *ter tanto peior ipsa est*. Τὸ ὅτι κάτι εἶναι τρεῖς φορές καλύτερο ἢ χειρότερο ἀπὸ κάτι ἄλλο δὲν εἶναι σπάνιος τρόπος γιὰ νὰ ἐκφραστεῖ ἡ μεγάλη διαφορὰ πὺς ὑπάρχει ἀνάμεσα σὲ δυὸ συγκρινόμενα πράγματα. Τὸ ὅτι ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν ὁμορφιὰ τῆς φύσης καὶ τὰ προϊόντα τῆς ἀνθρώπινης τέχνης εἶναι πραγματικὰ τεράστια ἀποτελεῖ καὶ τὴν ἰδέα πὺς διατρέχει ὅλο τὸ ποίημα τοῦ Προπέριου.

Θεσσαλονίκη, Πανεπιστήμιο

Γ. ΦΟΥΝΤΕΛΑΚΗ

## INEDITA TZETZIANA

### ΔΥΟ ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ ΛΟΓΟΙ ΤΟΥ ἸΩΑΝΝΗ ΤΖΕΤΖΗ

Στὴν ποικίλη συγγραφικὴ δραστηριότητα τοῦ Ἰωάννη Τζέτζη ἀνήκουν καὶ οἱ δυὸ ἀνέκδοτοι λόγοι πὺς ἀκολουθοῦν. Ἀπὸ τὸ περιεχόμενό τους μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι πρόκειται γιὰ εὐκαιριακὰ ἔργα<sup>1</sup>. Ὁ ἓνας ἀπ' αὐτοὺς εἶναι *Χαριστήριος πρὸς τὸν Πατριάρχη*, ὁ ἄλλος εἶναι *Παραμυθητικὸς σύμφωνο* μὲ τὸ περιεχόμενό του.

#### Παράδοση τοῦ κειμένου

Οἱ λόγοι παραδίδονται σὲ δυὸ χειρόγραφα: α) στὸν Parisin<sup>2</sup>. gr. 2644 (= B) τοῦ 14ου αἰώνα καὶ β) στὸν Oxoniens<sup>3</sup>. Miscel. (Bodleian.) 188 (= O) τοῦ α' μισοῦ τοῦ 16ου αἰ.

1. Βλ. Krumbacher <sup>2</sup>532 κ.έ. C. Wendel, I. Tzetzes, *RE* LXIII (1948) Col. 1959 καὶ 20-3, No 38 καὶ 41. H. Giske, *De I. Tzetzae scriptis ac vita*, Ροστόκ 1881. G. Harl, *De Tzetzarum nomine, vitis, scriptis*, *Jahrb. f. Klass. Phil.* 12 suppl. (1881) 1-75.

2. Βλ. H. Omont, *Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la bibliotheque Nationale*, Παρίσι 1888, 3ième partie, σσ. 17-18. Leone, ὁ.π., σσ. X-XI.

3. Βλ. H. O. Coxe, *Catalogi codicum manuscriptorum bibliothecae Bodleianae*, pars prima, σσ. 740-741, Ὁξφόρδη 1853, Leone ὁ.π., XII.



Στὸν Β ὁ παραμυθητικὸς λόγος ἀρχίζει μετὰ τὴν ἕνατη γραμμὴ τοῦ 249<sup>Γ</sup> μετὰ ἀπὸ ἓνα λιτὸ διαχωριστικὸ κόσμημα καὶ συνεχίζεται ὡς τὴν πέμπτη γραμμὴ τοῦ 249<sup>Δ</sup>. Στῆ 13<sup>η</sup> καὶ 14<sup>η</sup> σειρὰ τοῦ 249<sup>Γ</sup> (4<sup>η</sup> καὶ 5<sup>η</sup> τοῦ κειμένου μας) ὑπάρχουν δυὸ διάστιχες διορθώσεις (θακῶν σὲ θώκων καὶ ὀλοφύροντο σὲ ὄλοφύροντο ἀντίστοιχα). Ἡ ὁμοιότητα τοῦ γράμματος (ω) καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις καὶ σὲ ἄλλες λέξεις δείχνει ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὸ γραφέα μας (B<sup>1</sup>). Μιὰ ἀκόμα διόρθωση στὸ στίχο 14 τοῦ κειμένου μας —σύμφωνα μετὰ τὴ σύγκριση τῶν γραμμάτων— εἶναι ἐπίσης τοῦ γραφέα μας (ἐξέστημεν σὲ ἐξέστημεν). Ὁ τίτλος τοῦ δευτέρου λόγου δίνεται στὸ μέσο τῆς πέμπτης γραμμῆς ὡς τὸ μισὸ τῆς ἑκτης τοῦ 249<sup>Δ</sup>: *Χαριστήριος λόγος πρὸς τὸν Πατριάρχην κύρ Ἰωάννην* ποὺ ἐπαναλαμβάνεται στὸ ἀριστερὸ περιθώριο. Στὸ ὕψος τῆς 18<sup>ης</sup> σειρᾶς τοῦ κειμένου μας ὑπάρχει μιὰ περιθωριακὴ σημείωση *Λακεδαιμονίους* λέγει μετὰ σαφῆ ἀναφορὰ στὴ λ. *Σπαρτιάταις* τοῦ κειμένου. Μιὰ ἄλλη περιθωριακὴ σημείωση ὑπάρχει στὸ ὕψος τῆς 26<sup>ης</sup> σειρᾶς: *οἱ τῶν* (δεξιὰ) ποὺ συνεχίζεται (ἀριστερὰ) *Ἰσαύρων παῖδες* στὴν 27<sup>η</sup> σειρὰ. Οἱ τρεῖς αὐτὲς περιθωριακὲς σημειώσεις προέρχονται ἀπὸ ἓνα μεταγενέστερο χέρι (B<sup>2</sup>). Ἀπὸ τὸ γραφέα μας ὅμως προέρχονται δυὸ διορθώσεις μέσα στὸ κείμενο: μιὰ στὴν τρίτη σειρὰ τοῦ κειμένου μας: *ἐλείπει* σὲ *ἐλύπει* καὶ μιὰ διάστιχη στὴν πέμπτη σειρὰ τοῦ κειμένου μας: *οἱ βόες* σὲ *αἱ βόες*. Ὁ λόγος τελειώνει στὴν πέμπτη γραμμὴ τοῦ 250<sup>Γ</sup>.

Στὸν Ο ὁ παραμυθητικὸς λόγος ἀρχίζει μετὰ τὴν ὄγδοη σειρὰ τοῦ 304<sup>Δ</sup> μετὰ ἀπὸ ἓνα λιτὸ διαχωριστικὸ κόσμημα καὶ τελειώνει στὸ α' μισὸ τοῦ στίχου τοῦ 305<sup>Γ</sup>. Μετὰ τὸ β' μισὸ τοῦ στίχου ἀρχίζει ὁ Χαριστήριος στὸ ἀριστερὸ περιθώριο τοῦ ὁποῦ δίνεται ὁ τίτλος τοῦ λόγου: *Χαριστήριος λόγος πρὸς τὸν Πατριάρχην*. Ἡ ἀποσιώπηση τοῦ ὀνόματος τοῦ Πατριάρχου ὅπως καὶ μερικὰ ἄλλα λάθη (βλ. σχετικὰ τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα) δείχνουν ὅτι ὁ γραφέας τοῦ Ο δὲν ἦταν πάντα πιστὸς στὸ πρότυπό του. Γιὰ τὴ σχέση τῶν χφφ βλ. P. Leone<sup>1</sup>, ποὺ φαίνεται νὰ ἰσχύει καὶ ἐδῶ.

#### *Δομὴ τοῦ Χαριστήριου λόγου*

Ὁ λόγος χωρίζεται σὲ τρεῖς ἐνότητες: ἡ α' ἀπὸ τὸ *ἐφοίτων* ὡς τὸ *Ἑλληνας*, ποὺ εἶναι καὶ ἓνα εἶδος προοιμίου (στίχοι 1-11). Ἡ β' ἀπὸ τὸ *φοιτῶμεν* ὡς τὸ *φαινόμενος* (στ. 12-38) —μετὰ τὸ κλείσιμο τοῦ προοιμίου μετὰ τὴν ἐρώτηση *ἀλλὰ τί*— *Ἑλληνας*, ποὺ δημιουργεῖ μιὰ ζωηρὴ μετάβαση ἀπὸ τὸ μῦθο στὴν πραγματικότητα —ἀποτελεῖ τὸ κύριο θέμα. Ἡ γ' ἀπὸ τὸ *καὶ νῦν* ὡς τὸ τέλος, ποὺ εἶναι καὶ ὁ ἐπίλογος. Τὸ μυθολογικὸ στοιχεῖο καλύπτει τὸ προοίμιο καὶ ἡ ἀναγωγὴ του στὸ παρελθὸν δηλώνεται μετὰ τὸν παρατατικὸ *ἐφοίτων*.

1. Πρβ. P. A. M. Leone, *I. Tzetzae Historiae*, Νεάπολη 1968, pp. XIII. LXI. XCIX.

Τὸ ἴδιο ρῆμα ἐπαναλαμβάνεται σὲ ἐνεστώτα (φοιτῶμεν) καὶ εἰσάγει τὸ κύριο θέμα, δένοντας ἔτσι τὶς ἐνόητες καὶ βοηθώντας τὴν ἀναφορὰ στὰ σύγχρονα γεγονότα.

Στὸ κύριο θέμα παρατηροῦμε πὼς ὑπάρχει μιὰ τέτοια διάρθρωση, ὥστε κάθε στοιχεῖο τῆς πραγματικότητος ν' ἀντιστοιχεῖ σὲ ἀνάλογο στοιχεῖο τοῦ μύθου τοῦ προοίμιου. Εἶναι δηλ. φανερὴ ἢ προσπάθεια ἀναλογικῆς μεταφορᾶς τοῦ μύθου στὰ πραγματικὰ περιστατικὰ ποὺ ὑπαινίσσεται ὁ Τζέτζης. Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι ὅτι δυὸ φορές ἀκόμα χρησιμοποιεῖ τὸ συνώνυμο τοῦ φοιτῶμεν, πάρεσμεν (στ. 14 καὶ 18) μὲ τὸ ὁποῖο δηλώνει καὶ φραστικὰ τὴν ἀντιστοιχία προοίμιου καὶ κυρίου θέματος, ἀφοῦ τὸ ἴδιο ρῆμα χρησιμοποιεῖται κι ἐκεῖ (προοίμιο: καὶ παρήσαν δὴ πάντες θύοντες χαριστήρια, (στ. 10) κύριο θέμα: καὶ πάρεσμεν δὴ πάντες ἄδοντες χαριστήρια) (στ. 18). Μιὰ νέα παρομοίωση μὲ ἐπίκεντρο τὸν Ἐρπανδρο γίνεται αἰτία γιὰ νέες ἀναφορὲς στὰ σύγχρονα γεγονότα—ὄχι πάντως ἱκανὲς γιὰ νὰ τὶς ταυτίσουμε μὲ γνωστὰ ἱστορικὰ συμβάντα—καὶ νέα ἐγκώμια γιὰ τὶς ἱκανότητες τοῦ Πατριάρχου. Ἡ ἱστορικὴ παρομοίωση ποὺ ἀναφέρεται στὸ Θεμιστοκλῆ καὶ στοὺς περσικοὺς πολέμους—σὲ φανερὴ σχέσῃ μὲ τὰ σύγχρονα Τουρκικὰ γεγονότα τοῦ κυρίου θέματος—δένει τὸν ἐπίλογο μὲ τὸ κύριο θέμα.

#### Κ ε ἰ μ ε ν ο

*Χαριστήριος λόγος πρὸς τὸν Πατριάρχην κύρ Ἰωάννην*

Ἐφοίτων ποτὲ καὶ πρὸς Αἰακὸν ἀθυμοῦντες οἱ Ἕλληνες, παῖδα δὲ πάντως τοῦ Διὸς ἐκεῖνον ἀκούεις, ὡς ὁ μῦθος τε λέγει καὶ πείθει λόγος ἄδόμενος. ἐλύπει δὲ τούτους οὐχ Ἐκτωρ ἀπειλῶν οὐχ ἠ μῆνις ἢ Ἀχιλλέως. οὐ γὰρ πρόποτε οὔτε Ἀχιλλεὺς ἦν, οὔτε τὴν Ἑλλήνη εἶχεν ἢ Τροία,  
 5 ἀλλ' ἀρχμοὶ τε ἦσαν καὶ τὰς γονὰς ἀποβαλλούσης τῆς γῆς οἱ βόες οὐκ ἐνήγορον τὰς αἰλακας, ἀλλ' ἄροτρον ἔροτρον καὶ στάχυν οὐκ ἦν. καὶ οὐκ ἂν τις τότε νεφεληγερέτην προσεῖπε τὸν Δία. ἐδόκει δὴ οὖν τοῖς Ἕλλησι καὶ τὸν Αἰακὸν ἰκέτεον· τίνα γὰρ ἡμελλον ἢ τὸν Διὸς ἰκετεύειν; ἰκέτεον οὖν αὐτόν, κάκεινος τὸν πατέρα, καὶ τὰ δεινὰ πᾶσι διελύετο. καὶ  
 10 παρήσαν δὴ πάντες θύοντες χαριστήρια. ἀλλὰ τί με χροῶν Αἰακὸν τε λέγειν καὶ Ἕλληνας;

Φοιτῶμεν γὰρ ἡμεῖς οὐ παρὰ παῖδα Διὸς, ταῦτα γὰρ Ἑλλήνων παίζουσι μῦθοι, ἀλλὰ θείοις λόγοις ἐπόμενοι θεὸν ἂν εἰκότως προσεῖποιμι τὸν δι' ἀρετῆς ἐκείνω ὅμοιον. πάρεσμεν δὲ νῦν οὐ γῆς ἀρχμὸν δυσχεραίνοντες, οὐδὲ γὰρ τοῦτο συ<γ>χωρεῖς τὸ θεῖον ἡμῖν εὐμενὲς παρεχόμενος εἶναι, ἀλλ' ἀνδρὸς ἡμῖν ἔδει ψυχὴν ἀρχμῶσαν θείοις ἀδεύοντα νάμασι· σὺ δὲ τὰς ἡμετέρας ἐλπίδας ἐνίκας μείζω διδοὺς ὥνπερ οἱ λαβόντες ἠξίουν. καὶ  
 15 πάρεσμεν δὴ πάντες ἄδοντες χαριστήρια· οὕτω ποτὲ καὶ Σπαρτιάταις νο-

20 σοῦσί τε καὶ στασιάζουσιν ἐπ' ἀλλήλους Ἐπόλλων ἐκέλευε, καὶ Τέρπαν-  
δρον ἐκ Λέσβου πρὸς σωτηρίαν ἐκάλουν. καὶ ὁ μὲν ἦδεν ἀροῦσας τὴν λύ-  
ραν, οἱ δὲ ἐσοφρόνουν τοῖς μέλεσι, καὶ καθάπερ ἐν λύρα πρὸς μίαν ἅπαν-  
τες ἠρμόζοντο γνώμῃ. καὶ νῦν ἡμεῖς εἰς ἐλπίδας χρηστὰς ἀναγόμεθα καὶ  
ἐπ' εὐδαιμονίας ἡμῖν τὰ πράγματα. ἤδη γὰρ καὶ στρατηγὸς ἀγαθός, τὸ  
25 μέγα ὄφελος τῶν πραγμάτων, τοῖς ἡμετέροις ἐφίσταται, ὃν κοσμεῖ σιγῇ  
καὶ λόγος, ἐκότερον ἐν τῷ δέοντι καὶ λογισμῷ δείκνυσσι στρατηγούμενην  
ἀνδρείαν. ἀντὶ τῶν ὄπλων βόας ἀγαπῶσι καὶ ἄροτρα καὶ σοφρονοῦσιν οἱ  
πάσαι θρασυτήτι σεμνυόμενοι.

Καὶ πρώην εὐσεβείᾳ τὴν Ρώμην περιφραξάμενος Περσικὴν μετέβα-  
λες ἀλαζονείαν εἰς δάκρυα· καὶ μετὰ νίκης ἡμῖν ἐπέστης ἐκ πόλεως εἰς  
30 πόλιν ἰὼν ἐπὶ σωτηρία τῶν δεχομένων, προσέμποντα βασιλεῖ δῶρα προ-  
σάγων σωζομένους ὑπηκόους καὶ πόλεις. καὶ νῦν παρ' ἡμῖν τὴν φήμην  
φρίττουσιν οἱ βάρβαροι, καὶ σοφρονοῦσιν ἀνάγκη εὐχόμενοι μὴ σε θυμού-  
μενον ἰδεῖν καὶ ξίφος αἶροντα καὶ τόξα διατεινόμενον μίαν σωτηρίαν τὴν  
σοφροσύνην εἰδότες καὶ νίκας ἀγόνων χωρὶς καὶ καθαρὸν αἵματος ἐγεί-  
35 ρεις τρόπαιον· οὕτω ποτὲ καὶ Θεμιστοκλῆς μετὰ Σαλαμίνα καὶ ὅσα δὴ  
Πέρσαι πειραθέντες ἐδάκρυσαν, ἅμα τε ἐλέγετο καὶ τῇ προσηγορίᾳ τὰ  
βαρβάρων ἐτάραττε καὶ νικᾶν εἶχε μῆτε τὴν μάχην ὄρων μῆτε τῇ θεᾷ  
φαινόμενος.

40 Καὶ νῦν δὲ ταῦτα παρ' ἡμῖν καὶ οὐ ποτε παύσεται, ἱερέως ἀγαθοῦ  
ταῖς πρὸς θεὸν ἱκετείαις βεβαιοῦντος τὴν νίκην.

Titul.: *Χαριστήριος λόγος πρὸς τὸν Πατριάρχην κνρ...* B: *Χαριστήριος - Πατριάρχης* B<sup>2</sup>O  
2 δ om. O 3 *ἐλύπει* B<sup>1</sup>: *ἐλείπει* B 5 *οἱ βόες* BO: *αἱ σ. l. B<sup>1</sup>/ἐνήργουν* B: *ἐνήρμον* O 12 *γὰρ*  
B: *γὰρ καὶ* O 16 *ἀρδεύοντα* codd: *ἀρδεύοντος*, *expect.* 17 *ἄνπερ* correcti: *ἢ (ἢ O)περ* BO  
18 *Σπαρτιάταις* B: *Ἀσαστιάταις* O: *Λακεδαιμονίους λέγει* in mg. sinistra B<sup>2</sup> 21 *λύρα* B:  
*λύρω* O 26 *οἱ τῶν* (in mg. dextra) et *Ἰσάρων παῖδες* in mg. sinistra B<sup>2</sup>/ἄροτρα B:  
*ἄροτρα* O 36 *πειραθέντες* B: *πειρασθέντες* O/τὲ B: *τὲ καὶ* O 40 *οὐ ποτε* B: *ἄποτε* O.

### Σ χ ό λ ι α

Τίτλ. *Πατριάρχην κνρ Ἰωάννην*. 'Ο Ἰωάννης Θ' Ἀγαπητὸς (1111-1134 βλ. Μ. Γεδεών, *Πατριαρχικοί Πίνακες*, Κων/πολις 1885-1890, σ. 348) εἶχε ἀκο-  
λουθήσει τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννη Α' Κομνηνὸν στὴ νικηφόρα ἐκστρατεία  
του κατὰ τῶν Τούρκων, κατὰ τὴν ὁποία κυριεύθηκε ἡ Κασταμών (1133).  
βλ. Θεόδ. Πρόδρ. ἔκδ. Hövandner, *ποίημα* VI, 188-198, πρβ. ἐπίσης  
Χωνιάτη, ἔκδ. Van Dieten 18,78-19,6. Κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ (1133-  
1134), ὅποτε ἐπικράτησε σύντομη εἰρήνη, πρέπει νὰ γράφτηκε αὐτὸς  
ὁ λόγος.

Στ. 1-2. *Ἐφοίτων - Διός*: πρβ. Ἰσοκρ. *Ἐδαγόρ.* 14 κ.έ., *Διόδ.* Σικελ. IV, 61,  
1 κ.έ., Πανυσαν. 11,29,7 κ.έ., Κλήμ. Ἀλεξ. *Στρωμ.* IV, 3,28 p. 753 καὶ

Σγλ. Πίνδ. Νεμ. V 9. Για την γενεαλογία του Αϊακού πρβ. 'Απολλόδ. I, 9,16. III, 12,6.

3. οὐχ ἢ μῆνις ἢ Ἀχιλλέως: πρβ. 'Ομήρ. Α 1 κ.έ.
- 5-6. ἀρχμοὶ - ἦρ: 'Αναφέρεται στὴ γνωστὴ ἀπὸ τὴ μυθολογία ξηρασία ποὺ κατάρταβε τὴν Ἑλλάδα μετὰ ἀπὸ τὸ ἀνοσιούργημα τοῦ Πέλοπα νὰ δολοφονῆσει μὲ δόλο τὸν Στύμβαλο βασιλιὰ τῶν Ἀρκάδων.
- 6-8. καὶ - ἰκέτευον: 'Ἐνῶ ἀπὸ ἄλλες πηγές ἀναφέρεται ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐπισκέφτηκαν τὸν Αἰακὸ σύμφωνα μὲ χρῆσιν τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν, μόνον στὸν Ἰσοκράτη *Εὐαγ.* 14 ἔχομε ἀντίστοιχη μὲ τὸ κείμενό μας μαρτυρία.
12. φοιτῶμεν: Για τὴ χρῆση τοῦ χρόνου τοῦ ρήματος βλ. πρὸ πάνω στὰ σχετικὰ μὲ τὴ δομὴ τοῦ λόγου.
- 13-14. ἀλλὰ - ὁμοιον: 'Ἐδῶ ὁ Τζέτζης ἀλληγορεῖ τὸ *παῖδα Λιός*.
18. χαριστήρια: 'Ἡ λέξη εἶναι δηλωτικὴ τοῦ εἴδους τοῦ λόγου.
- 18-22. οὕτω - γνώμην: Αὐτὴ τὴ σπάνια καὶ ἐνδιαφέρουσα μαρτυρία τὴ βρίσκουμε στὶς *Χιλιάδες* καὶ εἶναι ἀντλημένη ἀπὸ τὸν Διόδωρο<sup>1</sup>. 'Ἡ συμμετοχὴ τοῦ Τέρπανδρου καὶ ἡ νίκη στοὺς μουσικοὺς ἀγῶνες τοῦ Καρνείου Ἀπόλλωνα ἀπαντᾶται καὶ σὲ ἄλλες πηγές<sup>2</sup>, ἐνῶ ἡ πρόσκλησή του ἀπὸ τοὺς Σπαρτιαῖτες γιὰ ἐξομάλυνση ἐσωτερικῶν διαφορῶν μαρτυρεῖται μόνον<sup>3</sup> στὶς *Χιλιάδες* καὶ ἐδῶ, μιὰ καὶ σώζεται μόνον ἀποσπασματικὰ τὸ ὄγδοο βιβλίον τοῦ Διόδωρου.
- 23-26. Ἐνοεῖ τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννη Α' Κομνηνόν.
- 26-27 Ὑποδηλώνει τὸ χρονικὸ διάστημα 1133-1134.

#### Δομὴ τοῦ παραμυθητικοῦ λόγου

Μὲ ἀφορμὴ τὸν πρόωρο χαμὸ ἑνὸς νέου ὁ Τζέτζης προσπαθεῖ νὰ δείξει πόσο φυσικὸ γεγονὸς εἶναι ὁ θάνατος. Ὁ τρόπος διαπραγματεύσεως δίνει τὸν χαρακτήρα τοῦ εἴδους τοῦ λόγου<sup>4</sup>. Οἱ ἀόριστες ἀναφορὲς στὸ νεκρὸ δὲν διευ-

1. Χιλ. I 16. 388 κ.έ. Κιθαρωδὸς ὁ Τέρπανδρος τῷ γένει Μηθουμναῖος / στασιασάντων δὲ ποτὲ τῶν Λακεδαιμονίων, / χρῆσμός αὐτοῖς ἐξέπεσε πάλιν φιλιωθῆναι, / ἂν ἐκ Μηθύμνης Τέρπανδρος ἐκείνοις κιθαρίση. / Καὶ δὴ τι μέλος Τέρπανδρος ἐντέχνως κιθαρίσας, / αὐτοῖς πάλιν συνήρμωσε, Διόδωρος ὡς γράφει, / τῆς ἁρμονίας τῆ ὁδῆ. Καὶ γὰρ μετατραπέντες / ἀλλήλους περιέβαλλον, ἠσπάζοντο δακρυόεις.

2. Βλ. Πλούτ. περὶ μουσ. 9, 'Αθῆν. XIV.

3. Ἡ μαρτυρία τοῦ Αἰλ. *Ποικ. ἱστ.* IB, 50 (εἰ δὲ ποτε ἐδεήθησαν τῆς ἐκ Μουσῶν ἐπικουρίας ἢ νοσήσαντες ἢ παραφρονήσαντες ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον δημοσίᾳ παθόντες, μετεπέμποντο ξένους ἄνδρας οἷον ἰατροὺς ἢ καθαράς κατὰ πυθόχρηστον. μετεπέμποντό γε μὴν Τέρπανδρον...) πρέπει νὰ εἶναι ἀντλημένη ἀπὸ τὸν Διόδωρο.

4. Βλ. R. Kassel, Untersuchungen zur griechischen und römischen konsolationsliteratur, Zetemata 1958.

κολύνουν καὶ τὴν τρύπισή του.

Τὸ περιεχόμενο τοῦ λόγου<sup>1</sup> ἀπαρτίζεται ἀπὸ τρεῖς ἐνότητες: ἡ α' ἐκτείνεται ὡς τὸ στ. 8 (ἀνάσπαστος), λειτουργεῖ ὡς προοίμιο, ἡ β' ὡς τὸ στ. 31 (γνωρίσματα), ἀποτελεῖ τὸ κύριο θέμα, καὶ ἡ γ' ὡς τὸ τέλος, εἶναι ὁ ἐπίλογος:

#### Κ ε ἰ μ ε ν ο

<sup>5</sup> Ἐπὶ τοιοῦτοις οἴμοι οὐ σοβαρός τις ἦν: οὐκ ὄφρ' ἐπῆρ'εν, οὐχ ὕψου τὸν ἀγῆνα ταῖς ἀλλαξονείαις ἀνέτεινεν, ἀλλ' εἰς γῆν ἐόρα καὶ τῆς αἰδοῦς ἀνεπίμπλατο. καὶ τοὺς μὲν ἡλικιώτας ἐθαύμαζε, τοῖς δὲ πρεσβυτέροις ὀδῶν τε καὶ θώκων ἐξίστατο, τῶν μὲν ἀδελφὸς τῶν δὲ πατὴρ νομιζόμενος·

<sup>10</sup> ἐφ' οἷς δὴ πάντες αὐτὸν ὠλοφύροντο χρονία νόσῳ συντετηγὸτα θεώμενοι. καὶ χεῖρας ἅπας ἀνέτεινεν τῆς νόσου κρείττω φανῆναι γινόμενον. ἀλλ' ἐνίκησαν αἱ Μοῖραι, καὶ φροῦδα πάντα καὶ τὰς ἐλπίδας παρείλοντο. οἴχεται νέων ὁ κάλλιστος ἐκ μέσου φίλων ἐξ αὐτῆς ἡλικίας ἀνάσπαστος. Κατηφεῖς οἱ λόγοι καὶ πρὸς θρήνον μεθίστανται. ζηλῶ δὲ τὰς ὄρνεις

<sup>15</sup> τὰς ἀττικὰς καὶ θυγατέρας Πανδίωνος, αἱ γυναῖκες ἦσαν καὶ γεγόνασιν ὄρνιθες· δεινῶ γὰρ θρήνῳ καὶ ἀμηγάνῳ πλήθει κρατούμεναι θεῶν προνοία τὴν ἀνθρώπου φύσιν μετέβαλον· καὶ τῇ φωνῇ θρηνοῦσι τῆς διανοίας ἀφηρημένοι τὴν αἴσθησιν· τί δέ μοι λέγειν ἐπῆλθεν;

<sup>20</sup> Ἐξέστημεν τῷ πάθει καὶ πρὸς ὄρνεις ἱπτάμεθα. ὄθεν παρέντες ταῦτα τοῖς μύθοις μὴ φύσεως ζητῶμεν μεταβολήν· λογισμῶ δὲ τοῦ πάθους κρατήσωμεν. τί γὰρ ὦνησε Νιόβην ὁ θρήνος πλὴν ὅτι λίθον εἰργάσατο; τί δὲ πλέον ὁ Ζεὺς ὁ πατήρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε Σαρπηδόνα θρηνῶν καὶ ταῖς μοῖραις νικώμενος; ἀπέλιπε δακρύνουσα καὶ Θέτις, ἀλλ' οὐκ εἶχε πάλιν τὸν Θέτιδος. Ἴδὼς ἐθρήνει τὸν Μέμνονα καὶ σχῆμα πένθους τὴν ἀγλὸν ἐπεβάλλετο· ἀλλ' ἐνδοῦσα βραχὺ τι τῷ πάθει, εἶτα τὸ κάλλος ἐκφαίνει καὶ ὁδοδάκτυλον ταύτην προσεῖπον οἱ ποιηταί. νόμοι ταῦτα τῆς φύσεως. γέγονάς φασι, προσδέχου τὸ πέρας, ἐπειδὴ γε καὶ γέγονας. καὶ δοῦς ἀνθεῖ καὶ πρὸς γῆν κατασύρεται, καὶ σελήνη πληροῦται καὶ παύεται, καὶ πολλὸς θεύσας ὁ Νεῖλος ἀπέλιπε καὶ λειμῶνας καὶ λήϊα. κα-

<sup>25</sup> λὸν τὸ χρῆμα καὶ ἀνεῖται ταῖς αὔραις, μέχρι φλόξ ἐπῆλθεν ἡλίον σφοδρότερον καὶ περὶ αὐτὰ καταρρεῖ καὶ μαραίνεται. καὶ ναῦς ὄφθη μετέωρος καὶ τῇ θαλάττῃ προσνήχεται, ἀλλὰ χειμῶν ἐξαίφνης καὶ θύελλα καὶ κρείτων ἢ τύχη καὶ συγκατέδν τοῖς κύμασιν. εὐτυχῆς ἡ Τροία καὶ δι' Ἑλένην ἐπαύσατο. Βαβυλῶνα δέ, τὸ μέγα χρῆμα τῶν Ἀσσυρίων καὶ τὴν τεῖχει

<sup>30</sup> σεμνὴν καὶ μέσῳ ποταμῷ διαρρέουσαν, δόλος καθεῖλε καὶ πόλεμος· ταῦ-

1. Οἱ Krumbacher καὶ Wendel, ὁ.π., χαρακτηρίζουν τὸ λόγο ποίημα (Gratulationsgedicht), παρασυρμένοι ἀπὸ τὸ μέτρο τῆς πρώτης πρότασης.

τα τῆς τύχης γνωρίσματα.

Καὶ στέργειν ἀνάγκη μᾶλλον δὲ τῷ θανόντι σνήδεσθαι διὰ σωφροσύνην, οἶμαι, πρὸς θειοτέραν λῆξιν βαδίσαντι.

4 θώκων correxit s.l. B<sup>1</sup>: θακῶν OBO 5 ὦ (ὦλ. s.l.B<sup>1</sup>) λοφύροντο scripsi: ὀλοφύροντο BO 14 ὄρνεις B: ὄρνις O 24 λειμῶνας correxi: λειμῶνες codd. 33 οἶμαι B: οἶ και O

Σ χ ὀ λ ι α

9-12. ζηλῶ-μετέβαλον: Πρβ. Τζέτζης, Χιλ. VI, 451 κ.έ., ὅπου παραθέεται ὁ σχετικὸς μῦθος, ἐπίσης Ἀπολλόδ., III, 14, 8, Θουκ. 2, 29, [Δημοσθ.] LX, 28, Ἀριστοφ., Ὀρν. 15.101, Σχόλ. Ἀριστοφ., Βάτρ. 683α, Ὀβίδ., Μεταμ. VI, 426 κ.έ.

13. τί - λέγειν: Πρβ. στ. 10-11 τοῦ Χαριστήριου λόγου.

14-15. ὄθεν - μύθοις: Πρβ. στ. 12-13 τοῦ προηγούμενου λόγου, ἡ φράση χρησιμποιεῖται γιὰ τὴν μετάβαση στὸ κεντρικὸ θέμα τοῦ λόγου.

16. τί - Νιόβην: Πρβ. Τζέτζης, Χιλ. IV, 419 κ.έ., Ὀμήρ., Ω 602 κ.έ., Ἀπολλόδ. III, 5, 6, Ὀβίδ., Μεταμ. VI, 305 κ.έ..

17-18. Σαρπηδόνα - νικώμενος: Πρβ. Ὀμήρ., Π 419 κ.έ.

18. δακρύουσα Θέτις: Πρβ. Τζέτζης, Μεθομηρικὰ 450 κ.έ.

21. ῥοδοδάκτυλον: Πρβ. Ὀμήρ., β 1, Ἡσιόδ., Ἔργα κ. Ἡμ. 610.

29-30. τὴν τείχει σεμνήν: Πρβ. Τζέτζης, Χιλ. IX, 275.570 κ.έ.

μέσῳ ποταμῷ διαρρέουσιν: Πρβ. Τζέτζης, Χιλ. IX, 277.588, Σχόλια Χιλ. III, 434.

δόλος πόλεμος: Πρβ. Τζέτζης, Χιλ. III, 93-95.414 κ.έ., Διόδ. Σικελ. II, 23 κ.έ.

Θεσσαλονίκη

B. A. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

## ΜΙΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΛΕΞΗ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ

(κόθρος, cothur, kothere, kotra)

Ἡ λ. κόθρος, ποὺ τὴ συναντοῦμε μὲ διάφορους τύπους (κόθρος<sup>1</sup>, κόθρους<sup>2</sup>, κόθουρος<sup>3</sup>, κόθουρους<sup>4</sup>, κόθουρνος<sup>5</sup>, κόθουρνο<sup>6</sup>, κόθρα<sup>7</sup>, κρόθα<sup>8</sup>, κρόθος<sup>9</sup>, κό-

1. Δ. Δημητράκου, Μέγα Λεξικὸν ὅλης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, Ἀθήναι (1959), λ κόθρος.

2. Ε. Μπόγκα, Τὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα τῆς Ἡπείρου Α', Ἰωάννινα 1964, σ. 178.

3. Στ. Ξανθοῦδιδου, Γλωσσικαὶ ἐκλογαί, Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον 5(1919)97.

4. Ὀ.π., σ. 98.

5. Ὀ.π., σ. 98.

6. Ὀ.π., σ. 98.

7. Ὀ.π., σ. 98.

8. Ε. Μπόγκα, ὁ.π., Β', σ. 31.

9. Ὀ.π., σ. 31.

θρο<sup>1</sup>, κοτόριν<sup>2</sup>, κοτέριν, κοτέρ<sup>3</sup>, κοτέλ<sup>4</sup>, κουτούριν, κουτούρ<sup>5</sup>) σὲ ὅλη σχεδὸν τὴν Ἑλλάδα, σημαίνει<sup>3</sup> «περίφραγμα, στεφάνη, γύρος πράγματος πού ἔχει κυκλικὸ σχῆμα / εἶδ. ὁ γύρος τοῦ ταψιοῦ, ὁ γύρος τῆς πίτας, τοῦ ψωμιοῦ· κομμάτι ψωμί, θρύψαλο· / φωτεινὸ στεφάνι γύρω ἀπὸ τὴ σελήνη, ξύλινο στεφάνι ρόδας ἢ βυτίου, τσέρι· / ξύλινο περιλαίμιο πρόβατου ἢ κατσίκας, ἀπὸ ὅπου συνήθως κρέμεται ἓνα κουδούνι· / στρογγυλὴ ξύλινη φόρμα τυριοῦ, μεγάλο στρογγυλὸ κομμάτι ξηρὸ τυρί, φορμαέλα». Ἐκτὸς τούτου. κόθρος ἔχουμε τὸ ὑποκοριστικὸ κοθρί (τὸ) «ξηρὸν ὑπόλειμμα ἄρτου· / κτ. ἐπέκτ. ὑπόλειμμα στεγνὸν ὀπτοῦ ὄψου, ἰδ. κρέατος»<sup>4</sup>, τὸ μεγεθυντικὸ κόθρακας (ὁ) «λίθος μικρὸς μιᾶς ὀγκῆς μὲ τσουγγριά, μὲ ἔσοχᾶς καὶ ἐξοχᾶς ἵνα δὲν μπορεῖ νὰ κτισθῆ»<sup>5</sup>, τὰ παράγωγα κοθρέας<sup>6</sup>, κοθρής<sup>7</sup>, κοθρίτης<sup>8</sup> καὶ κοθρόλος<sup>9</sup>, πού σημαίνουν «ζητιάνος, ψωμοζήτητης» καὶ τὰ σύνθετα κοθροκόμματο «ξηρὸν ὑπόλειμμα ἄρτου, ἰδ. τὸ διδόμενον εἰς ἐπαίτας, ξεροκόμματο· πρβ. μπουκιά· / κτ. ἐπέκτ. κ. στεγνὸν ὑπόλειμμα, ἀπομεινάρι ὄψου, ὅμ. διδόμενον εἰς ἐπαίτην»<sup>10</sup> καὶ κοθροκούλλι<sup>11</sup>, συνώνυμο τοῦ κοθροκόμματο.

Στὴν Κουτσοβλαχικὴ ἡ λέξη μας ἀπαντᾷ ὡς *cotur, cothur* «collier de bois ou de cuir qu'on passe au cou des moutons et des chèvres et dont on suspend la sonnaille»<sup>12</sup> καὶ *cothră* «saleté, ordure, soillures»<sup>13</sup>. Στὴν Ἀλβανικὴ ἔχουμε *kothere* «ἡ κρόδα, ἡ κόρα»<sup>14</sup>, στὴν Τουρκικὴ *kitir* «ξεροκόμματο, θρύψαλο»<sup>15</sup> καὶ στὴ Βουλγαρικὴ *kotra* «φύλλα καπνοῦ ὅχι καλῆς ποιότητος»<sup>16</sup>.

1. Δ. Δημητράκου, ὁ.π., λ. κόθρο.

2. Α. Α. Παπαδοπούλου, Ἱστορικὸν λεξικὸν τῆς ποντικῆς διαλέκτου, Ἀθήναι 1958, λ. κοτέριν, ὅπου ἀναφέρονται καὶ οἱ ὑπόλοιποι τύποι.

3. Γιὰ τὶς σημασίες τῆς λ. κόθρος βλ. Δ. Δημητράκου, ὁ.π., λ. κόθρος καὶ κόθρο, Στ. Ξανθουδίδου, ὁ.π., σσ. 97-99.

4. Δ. Δημητράκου, ὁ.π., λ. κοθρί.

5. Γ. Πάγκαλου, Περί τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῆς Κρήτης Β', Ἀθήναι 1959, λ. κόθρακας.

6. Στ. Ξανθουδίδου, ὁ.π., σ. 98.

7. Δ. Δημητράκου, ὁ.π., λ. κοθρής.

8. Ὁ.π., λ. κοθρίτης.

9. Β. Φάβη, Ἀθηνᾶ 42(1930)251.

10. Δ. Δημητράκου, ὁ.π., λ. κοθροκόμματο.

11. Στ. Ξανθουδίδου, ὁ.π., λ. κοθροκούλλι.

12. T. Papahagi, *Dicționarul Dialectului Aromân*, București 1974, λ. *cotur*.

13. Ὁ.π., λ. *cothră*.

14. Ν. Γκίνη, *Λεξικὸ ἀλβανο-ελληνικὸ*, Τίρανα 1971, λ. *kothere*.

15. Χ. Συμεωνίδη, Ποντιακὰ ἔτυμα ἀνατολικῆς προέλευσης. Συμβολὴ πρώτη (Α-Λ), Ἀρχεῖον Πόντου 32 (1972-73) 319. Ὁ Χ. Συμεωνίδης παράγει τὰ ποντιακὰ κοτόριν κτλ. ἀπὸ τὸ τουρκικὸ *kitir*, ἐνῶ, κατὰ τὴ γνώμη μας, συμβαίνει τὸ ἀντίθετο.

16. *Bălgarski etimologičen rečnik*, Sofia 1979 (Ἔκδοση τῆς Βουλγαρικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν), λ. *kotra*.

Ἡ φωνητικὴ σύμπτωση τῆς λ. *κόθ(ου)ρος* μὲ τὸ ἀρχ. ἐπίθ. *κόθουρος* («ἐπὶ τῶν κηφῆνων, κολοβός, ἄνευ οὐράς, δηλ. μὴ ἔχων κέντρον»)¹ παρέσυρε τοὺς περισσότερους ἐρευνητὲς καὶ προχώρησαν σὲ ἔτυμολογικὴ σύνδεση τῶν δύο λέξεων. Ἔτσι, ὁ Κ. Νικολαΐδης², ποὺ πιθανότατα ἀγνοοῦσε τὴν ὑπαρξὴ τῆς λ. *κόθρος* στὰ ἑλληνικὰ ἰδιώματα, συνδέει τὸ κουτσοβλαχικὸ *cothur* μὲ τὸ ἀρχ. *κόθουρος*. Δὲν εἶναι ὅμως ἀρκετὰ βέβαιος γιὰ τὴν ἀπόψή του καὶ προτείνει, παράλληλα, τὴν παραγωγὴ τῆς λέξης ἀπὸ τὸ ἀρχ. *κοτύλη*. Στὸ ἐπίθ. *κόθουρος* ἀνάγει τὸ *κόθρος* καὶ ὁ Στ. Ξανθοῦδιδης³, ποὺ εἶχε ὑπόψῃ του ὅλους τοὺς μέγχι τότε γνωστοὺς τύπους καὶ σημασίαις τῆς λέξης, καὶ μὲ τὸ ἴδιο ἐπίθετο συνδέει τὴ λ. *κόθρος* («ζητιάνος») ὁ Β. Φάβης⁴. Ὁ ἀείμνηστος Ν. Ἀνδριώτης⁵ στὸ *Lexikon der Archaismen* δέχεται τὴν προσέλευση τοῦ *κόθουρος*, *κόθ'ρος* «Teigumrandung einer runden Pastete oder eines Blätterteiggebäcks» ἀπὸ τὸ ἀρχ. *κόθουρος*, ἀλλὰ ἀνάγει τὰ θρακιώτικα *κόθουρος* καὶ *κόθουρο* «1) Rand eines runden Brotes 2) Reifen eines Siebs» στὸ ἀρχ. οὐσ. *κόθορος*. Μὲ τὸ *κόθορος* συνδέει καὶ ὁ Εὐάγγ. Μπόγλας⁶ τὸ ἡπειρωτικὸ *κόθορος*. Μιὰ τελείως διαφορετικὴ ἀπόψῃ προτείνει ὁ Χρ. Γεωργίου⁷, ποὺ παράγει τὴ λέξιν μας ἀπὸ τὸ ρ. *κόθου* («κλώθω»), «γιατὶ ἡ ἄκρα τοῦ ψωμοῦ ἢ τῆς πίττας εἶναι κυκλωτερής». Ἀπὸ τοὺς ξένους, ὁ Τ. Ραπαγάι⁸ καὶ ὁ G. Geagea⁹ παράγουν τὸ κουτσοβλαχικὸ *cothur* ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ *κόθουρος* «cercle du erible» ὁ Th.

1. Liddell-Scott-Κωνσταντινίδη, *Μέγα Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης*, λ. *κόθουρος*.

2. Κ. Νικολαΐδης, *Λεξικὸν Κουτσοβλαχικόν*, Ἀθῆναι 1909, λ. *κόθουρος*. «Ἐκ τοῦ *κόθουρος*, ὅπερ κατὰ Πάσσοβ ἐκ τοῦ κοθῶ = βλάβη καὶ οὐρά, κυρίως βεβλαμμένος τὴν οὐράν, κολοβός· τοιοῦτον εἶνε κατὰ τὸ σχῆμα τὸ ἀντικείμενον τοῦτο· ἢ ἐκ τοῦ κοτύλη ἀπᾶν δὲ τὸ κοῖλον κοτύλην ἐκάλουν οἱ παλαιοί», Ἀπολλοδ. ἐν Ἀθῆν. 11, 479».

3. Στ. Ξανθοῦδιδου, ὅ.π., σσ. 98-99. «Ἐκ τῆς πρώτης σημασίας ἡ λέξις μετέπεσε νὰ δηλοῖ πρῆγμα, οὗ τὸ ἄκρον (ἢ οὐρά) συμπτύσσεται, κρύπτεται ἢ ἀποκόπτεται, καὶ εἶτα πρῆγμα κυκλικόν ἢ στεφανοειδὲς μὴ ἔχον ἄκρον ἢ οὐράν· τοιοῦτον τι εἶναι ἡ τηλία (ὁ κοσκινόνγυρος), τοιοῦτον εἶνε καὶ ἡ κολλούρα καὶ ἡ πίττα, ἧς τὰ ἄκρα συμπτύσσονται καὶ ἡ στεφάνη ἐκ λύγου ἢ ἄλλου ξύλου ἀφ' ἧς κρεμῶνται οἱ κώδωνες τῶν ζώων· τοιαύτη στεφάνη ἀποτελεῖται καὶ περίξ τῆς σελήνης, ὅταν φυσᾷ ἢ πρόκειται νὰ φυσήσῃ ἰσχυρὸς ἄνεμος· οὗτος ἀνεπτύχθησαν αἱ διάφορα σημασίαι τῆς λέξεως».

4. Β. Φάβης, ὅ.π., σ. 251.

5. Ν. Andriotis, *Lexikon der Archaismen der neugriechischen Dialekten*, Wien 1974, λ. *κόθορος* καὶ *κόθουρος*.

6. Ε. Μπόγλας, ὅ.π., Α', σ. 178.

7. Χρ. Γεωργίου, *Τὸ γλωσσικὸ ἰδιώμα Γέρομα Καστοριάς*, Θεσσαλονίκη 1962, λ. *κόθορος*.

8. Τ. Ραπαγάι, ὅ.π., λ. *cothur*.

9. G. Geagea, *Elementul grec în dialectul arumîn, Codrul Cosminului VII* (1932), 332.



Capidan<sup>1</sup> θεωρεί την κουτσοβλαχική λέξη αλβανικής προέλευσης· ή P. Asenova<sup>2</sup>, που γνωρίζει την παρουσία της λέξης στα έλληνικά, αλβανικά και κουτσοβλαχικά, δέχεται, με κάποιες επιφυλάξεις, ως κοινό έτυμο τὸ άρχ. *κόθουρος*, τονίζοντας παράλληλα τις σημασιολογικές δυσκολίες που παρουσιάζει ή παραγωγή αυτή· οί συντάκτες του «Βουλγαρικού έτυμολογικού λεξικού»<sup>3</sup> συνδέουν τὸ βουλγαρικό *kotra* με τὸ κουτσοβλαχικό *cothã*.

Είναι σκόπιμο άρχίζοντας την κριτική εξέταση τῶν απόψεων που διατυπώθηκαν ως σήμερα για την προέλευση τῆς λ. *κόθρος*, νά διευκρινίσουμε αν τὰ συνώνυμα *κόθρος* και *κόθουρος* (*κόθουρο*) είναι διαφορετικοί τύποι τῆς Ἰ-διας λέξης ή αν πρόκειται για λέξεις άσχετες έτυμολογικά. Κατά τή γνώμη μου, ή λ. *κόθουρος* παράγεται από τὸ οὐσ. *κόθουρος*, που γίνεται \**κόνθουρος*, με ανάπτυξη άλογου έρρινου και *κόθουρος*, με μετάθεση τοῦ ν. Ἡ υπόθεση για την ύπαρξη τύπου *κόνθουρος* δέν είναι κθαίρετη. Ὁ Φ. Κουκουλέ<sup>4</sup> μιλώντας για τις περιπτώσεις ανάπτυξης άλογου έρρινου, που όφείλεται, κατά τή γνώμη του, σέ προσπάθεια για εξελληνισμό τῶν λέξεων, λέει πώς τὸ φαινόμενο είναι συχνὸ στη Μάδυτο και αναφέρει από εκεί τις λέξεις *σπανθί*, *στηνθος*, *εχάνθη*, *εφανερόνθη*, *βάνθος*, *μυσίντρα*. Ὅπως βλέπουμε, σέ όλα τὰ παραδείγματα, εκτός από ένα, έχουμε ανάπτυξη τοῦ ν μπροστά από θ· τίποτε λοιπόν δέ μᾶς έμποδίζει νά δεχτοῦμε παρόμοια ανάπτυξη και στὸ θρακιώτικο (Καρυές Β. Θράκης) *κόθουρος*. Γενικά, οί φωνητικές δυσκολίες που παρουσιάζει ή άναγωγή τοῦ *κόθουρος* (και *κόθουρο*) στὸ οὐσ. *κόθουρος* είναι πολὺ μικρότερες από τις σημασιολογικές δυσκολίες που παρουσιάζει ή σύνδεσή τους με τὸ άρχ. *κόθουρος*. Δυσκολίες στὸ σημασιολογικό επίπεδο αποκλείουν και την παραγωγή τῆς λέξης μας από τὸ άρχ. επίθ. *κόθουρος*· ή προσπάθεια τοῦ Στ. Ξανθουδίδη νά εξηγήσει τή σημασιολογική μετάπτωση τῆς λέξης δέ φαίνεται πετυχημένη και οὔτε βλέπουμε πώς ήταν δυνατόν από την άρχαία της σημασία νά αναπτυχθοῦν οί σημερινές. Ὅσο για την παραγωγή από τὸ ρ. *κόθου*, που προτείνει ὁ Χρ. Γεωργίου, δέ μπορεί νά σταθεῖ, γιατί ή έλλειψη τοῦ λ είναι διαλεκτικό φαινόμενο, σχετικά περιορισμένο<sup>5</sup>, ενώ ή λ. *κόθρος* είναι, ὅπως αναφέραμε, γνωστή σέ όλες σχεδόν τις περιοχές τῆς χώρας μας.

<sup>1</sup>Ας δοῦμε τώρα ποιά είναι ή προέλευση τοῦ οὐσ. *κόθρος*. Στὸν Du Cange

1. Th. Capidan, *Românii Nomazi*, Cluj 1926, 172.

2. P. Asenova, Sur les éléments autochtones des Karakatchans, *Linguistique Balkanique* 21(1978)24.

3. Bălgarski etimologičen rečnik, 6.π., λ. *kotra*.

4. Φ. Κουκουλέ, Περὶ ανάπτυξέως έρρινου εν τῇ νεωτέρα Ἑλληνικῇ, Ἐθηνᾶ 49(1939) 85.

5. Ν. Κοντοσοπούλου. Νεοελληνικά φωνητικά, Ἐθηνᾶ 77(1979) 191-197.

υπάρχει ἡ λ. κόδρα<sup>1</sup> «*Codra. Quadra*» Στὸ ἴδιο λῆμμα ἀναφέρεται «*Κοδρίτης, Panis quadratus*, ἄρτος τετράγωνος, de quo Athenaeus lib. 13. Suidas. *Κοδρίτης ἄρτος*». Ἡ λ. κόδρα προέρχεται ἀπὸ τὸ *codra*<sup>2</sup> τῆς προφορικῆς λατινικῆς <\**quodra* <*quadra*<sup>3</sup> «A square, I. In gen. qui locus gradibus in quadrum formatus est. II. In partic. A<sub>1</sub> The lowest and largest member of the base of a pedestal, the foundation-stone, socle, plinth, 2. Any small member for the separation of larger ones, a platband, list, fillet. B. A table to eat from, a dining-table (as these were usually square), C. bit, piece, morcel». Γιὰ τὴν τροπὴ τοῦ *qua*>*co*<sup>4</sup> ὁ K. Dietrich<sup>5</sup> παρατηρεῖ «*Häufiger wird aov in tonloser Stellung durch ko wiedergegeben*» καὶ ἀναφέρει τὶς λέξεις: *Κοδράτος = Quadratus*, *Κοδρατειανός, Κοδρατίλλα, κορτίνον = Quartini*, *κοτρίγα = quadriga*, *κόδρον = quadrantem* καὶ *κοδράντης = quadrantem*. Γιὰ τὸ ἴδιο φαινόμενο ὁ H. Mihăescu<sup>6</sup> γράφει «*On rencontre o au lieu de a dans Quadratus (6581, 7449; Codrato 12495, Mésie Inférieure, 142 de n.è.; Codra (tus) AIS (II, 1933-1935, p. 312-215, III<sup>e</sup> siècle. I.I. Russu voit dans ce phonétisme «la transcription de Quadratus d'après la prononciation grecque et provinciale» et, à l'appui de cette opinion, il donne des exemples puisés dans les inscriptions grecques: Κοδράτος IG Bulg 401, 10; 16 XIV, 1030). La variante Codratus apparaît aussi en Afrique (CIL VIII, 6741)*». Ὁ ἴδιος ἀναφέρει ἐκτὸς ἀπὸ τὸ *κοδρίτης ἄρτος* τῆς Σούδας καὶ τὸ *κοδράτος* τοῦ Ἀθήναιου (βλ. *Μιχαίου* τε *ἄρτους*... οὗς Ῥωμαῖοι *κοδράτους* λέγουσι, *Deipnosoph.* III, 114 e, p. 202 Kaibel). Τὸ μεσαιωνικὸ κόδρα σώζεται σήμερον στὸ Βυθὸ Κοζάνης<sup>7</sup> μὲ τὴ σημασίαν «ξύλινο περιλαίμιον πρόβατου ἢ κατσίκας, ἀπὸ τὸ ὁποῖο συνήθως κρέμονται κουδούνια» καὶ στὴν Κύπρον ὡς *κόρδα* «τεμάχιον, ἀπόκομμα, τμημα ἄρτου»<sup>8</sup> καὶ τὸ ὑποκοριστικὸν τοῦ *κορδίν* «μικρὰ φέτα, ἀπόκομμα, τμημα ἄρτου»<sup>9</sup>, ποὺ ἔ Γ. Λουκᾶς λαθεμένα τὰ συνδέει μὲ

1. Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis*, Leiden 1968 (φωτοτυπικὴ ἀνατύπωση, Graz. 1958), λ. κόδρα.

2. H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București-Paris 1978, σ. 171.

3. Lewis and Short, *A latin Dictionary*, λ. *quadra*.

4. Γιὰ περισσότερη βιβλιογραφία πάνω στὸ θέμα αὐτὸ βλ. W. Belardi, «*Aspetti semantici della storia del. lat. quadra*», *Annali del Istituto orientale di Napoli. Sezione linguistica* (1963)78.

5. K. Dietrich, *Untersuchungen zur Geschichte der gr. Sprache*, 1925, σ. 74.

6. H. Mihăescu, ὁ.π., σ. 171.

7. Πληροφορία τοῦ κ. Γ. Παπατσιούμα, ποὺ κατέχεται ἀπὸ τὸ Βυθὸ Κοζάνης.

8. Θ. Κυπρῆ, *Γλωσσάριον Γεωργίου Λουκᾶ*, στὴ σειρά *Ἐγὼ διὰ τὴν σύνταξιν ἱστορικῶν λεξικῶν τῆς κυπριακῆς διαλέκτου. Μέρος Α'*, Λευκωσία 1979, λ. *κόρδα*.

9. Ὁ.π., λ. *κορδίν*.

τὸ *κόρδα* (<λατ. *chorda* <χορδή)<sup>1</sup>. Ἀκόμη σώζεται καὶ ὡς *κρόδα*<sup>2</sup>, ἄγνωστο ὅμως ποῦ· (τῆ λέξη ἀναφέρει ὁ Ν. Γκίνης ὡς συνώνυμη τοῦ *κόρα*). Στὰ κουτσοβλαχικά ἢ λ. ἀπαντᾷ ὡς *codru*, *codur* «1. (Sommet avancé d'une montagne; 2) forêt; 3) endroit réservé à la ronde paysanne; champ de villanelle; 4) place publique (d'un village); 5) cimetière; 6) morceau, quartier de pain ou de galette (surtout leur bord)»<sup>3</sup>, στὰ ρουμανικά ὡς *codru* «1) forest, woodland, 2) robber, ruffian, 3) a piece of bread»<sup>4</sup> καὶ στὰ ἀλβανικά ὡς *kodre* «collina, luogo in pendio situato ai piedi di una montagna e coltivato»<sup>5</sup> καὶ *krodhë* «ἡ κρόδα, ἡ κόρα»<sup>6</sup>. Ἔχουμε ἀκόμη στὰ κουτσοβλαχικά τῆ λ. *coardă*, *coardă* «enclos, parc a moutons»<sup>7</sup>, στὰ βουλγαρικά τῆ λ. *korda* «μαντρί, καλύβα τσομπάνου, καλοκαιρινὴ καλύβα σκεπασμένη μόνο ἀπὸ τῆ μιὰ πλευρά»<sup>8</sup> καὶ στὰ ἑλληνικά τῆ λ. *κόρδα* (ἢ) «περιφραγμένος ὑπαίθριος χώρος, ὅπου βάζουν τὰ πρόβατα νὰ μείνουν, ἰδίως τὸ καλοκαίρι»<sup>9</sup>, «ὁ φράχτης τῆς στρούγκας»<sup>10</sup>. Ὁ Τ. Papahagi<sup>11</sup> παράγει τὸ κουτσοβλαχικὸ *coardă*, *coardă* ἀπὸ τὸ λατ. *chorda* καὶ θεωρεῖ τὴ σημασία «περιφραγμένος τόπος, μαντρί» ὁμαλῆ ἐξέλιξη τῆς σημασίας «χορδή». Τὸ «Βουλγαρικὸ ἐτυμολογικὸ λεξικόν»<sup>12</sup> παράγει τὸ βουλγαρικὸ *korda* ἀπὸ τὸ \**krād*, μὲ διαλεκτικὴ τροπὴ *ār* > *or* καὶ κατὰ τὴ *košara*. Εἶναι ὅμως φανερὸ πὼς καὶ τὸ ἑλληνικὸ *κόρδα* καὶ τὸ βουλγαρικὸ *korda*, καθὼς καὶ τὸ κουτσοβλαχικὸ *coardă*, *coardă* ἀνάγονται στὸ λατ. *codra*, ποῦ μὲ μετάθεσιν τοῦ *ρ* γίνεται *corda*

1. Ν. Ἀνδριώτη, Ἔτυμολογικὸ Λεξικὸ τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς, Θεσσαλονίκη 1967, λ. *κόρδα*.

2. Ν. Γκίνης, ὁ.π., λ. *kothere*.

3. Τ. Papahagi, ὁ.π., λ. *codru*. Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειώσουμε πὼς ὑπάρχουν ἐτυμολόγοι ποὺ δὲν δεχόνται κοινὴ ἐτυμολογικὴ προέλευσιν τοῦ *codru* «ψωμί» καὶ *codru* «δάσος» (βλ. W. Belardi, ὁ.π., σ. 78). Ἄν δεχτοῦμε τὴν ἀποψή τους, θὰ πρέπει καὶ τὶς λέξεις *κόδρα* «ἐξύλινο περιλάμιον» καὶ *κόρδα* (<*κόδρα*) «φέτα ψωμί» νὰ τὶς ἀνάγουμε σὲ διαφορετικὰ ἔτυμα. Κατὰ τὴ γνώμη μου, δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ γίνῃ κάτι τέτοιο, γιὰτὶ οἱ σημασίες τῶν λέξεων ποὺ ἐξετάζουμε, ὅπου δὲν ταυτίζονται μὲ αὐτὰς τοῦ *quadra*, μποροῦν ἄνετα νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐξέλιξί τους.

4. Μ. Schönkron, *Rumanian-English and English-Rumanian Dictionary*, New York 1975, λ. *codru*.

5. Τ. Papahagi, ὁ.π., λ. *codru*.

6. Ν. Γκίνης, ὁ.π., λ. *krodhë*.

7. Τ. Papahagi, ὁ.π., λ. *coardă*.

8. *Bălgarski etimologičen rečnik*, ὁ.π., λ. *korda*.

9. Μ. Παπαϊωάννου, *Τὸ γλωσσάριον τῶν Γρηβενῶν*, Θεσσαλονίκη 1976, λ. *κόρδα*.

10. Φ. Παπανικολάου, *Γλώσσα καὶ λαογραφία ἐπαρχίας Βοΐου*, Θεσσαλονίκη 1973, λ. *στρούγκα*.

11. Τ. Papahagi, ὁ.π., λ. *coardă*.

12. *Bălgarski etimologičen rečnik*, ὁ.π., λ. *korda*.

>κόρδα. Ἐκτὸς τὰ ἑλληνικὰ ἡ λέξις πέρασε στὰ βουλγαρικὰ καὶ ἴσως στὰ κουτσοβλαχικά.

Ἐκτὸς τὰ ἀναφέρουμε ὡς ἐδῶ ἡ σημασιολογικὴ συγγένεια τῶν λέξεων κόθρος, *kothere*, *cothur* κτλ. μὲ τὶς λέξεις κόδρα, κρόδα, κόρδα, *codur*, *codru*, *codra*, *coardă*, *coardă* εἶναι φανερὴ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς σημασίες «ξύλινο περιλαίμιον» καὶ «κομμάτι ψωμί, ξεροκόμματο», ποὺ εἶναι ἐπίκοινες, καὶ οἱ ὑπόλοιπες σημασίες ἀποτελοῦν, σχεδὸν στὸ σύνολό τους, ἀνάπτυξη τῆς βασικῆς σημασίας «πλαίσιο». Ἔτσι, στὴν πρώτη ὁμάδα λέξεων ἀναπτύχθηκαν οἱ σημασίες «περίφραγμα, στεφάνι, γύρος ταψιοῦ, γύρος ψωμιοῦ κ.ο.κ.», ἐνῶ στὴ δευτέρη ὁμάδα ἔχουμε τὶς σημασίες «περιφραγμένος τόπος, μαντρί, καλύβα κ.ο.κ.». Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς φωνητικῆς δὲν ὑπάρχουν δυσκολίες ποὺ νὰ μᾶς ἐμποδίζουσαν νὰ συνδέσουμε ἔτυμολογικὰ τὴν πρώτη ὁμάδα μὲ τὴν δευτέρη. Ἡ τροπὴ *dr>θr* δὲν εἶναι βέβαια συνηθισμένη στὴ γλώσσα μας, δὲν εἶναι ὅμως καὶ ἀγνωστὴ, πρβ. ἐξέδρα > ξέθρα<sup>1</sup>, κάδρο > κάθρον (Πεντάπολι Σερρών)<sup>2</sup>, *trarra* > δράππα > θράππα<sup>3</sup>, *tromba* > τρούμπα > δρούμπα > θρούμπα<sup>4</sup> κ.ἄ. Ἀπὸ τὸ κόδρα λοιπὸν ἔχουμε κόθρα, μὲ τροπὴ *dr>θr*, καὶ ἀπὸ αὐτὸ κόθρος, μὲ ἀλλαγὴ γένους καὶ κόθουρος μὲ ἀνάπτυξη *ou*<sup>5</sup>. Ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ ἡ λέξις πέρασε στὴν Ἀλβανικὴ, τὴν Κουτσοβλαχικὴ, τὴν Τουρκικὴ καὶ πιθανότατα στὴ Βουλγαρικὴ (τὸ Βουλγαρικὸ ἔτυμολογικὸ λεξικὸ<sup>6</sup> παράγει τὴ λ. *kotra* «φύλλα καπνοῦ ὄχι καλῆς ποιότητος» ἀπὸ τὸ κουτσοβλαχικὸ *cothră* «saleté, ordure, soillure»). Ἡ λέξις ὅμως θὰ μπορούσε νὰ εἶναι καὶ ἀπευθείας δάνειο ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ, ἀφοῦ ἀπὸ τὶς σημασίες «πολείμματα τροφῶν, ξερὸ υπόλειμμα ψωμιοῦ» εὐκόλα μπορεῖ νὰ ἀναπτυχθεῖ ἡ σημασία μὲ τὴν ὁποία ἀπαντᾷ ἡ βουλγαρικὴ λέξις).

Θεσσαλονίκη

ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΖΙΤΖΙΑΗΣ

1. Ν. Ἀνδριώτη, Οἱ ἀρχαῖοι τοῦ σημερινοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῆς Μακεδονίας, *Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον* 1953, σ. 106. [= Ἀντιχάρισμα, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 242].

2. Ἀπὸ προσωπικὴ συλλογὴ.

3. Κ. Μηνᾶ, *Τὰ ιδιώματα τῆς Κιρκιάθου*, Ἀθήναι 1970, σ. 65.

4. Ὁ.π., σ. 65.

5. Ὁ.π., σ. 48.

6. *Bălgarski etimologičen rečnik*, δ.π., λ. *kotra*.